

ОДБРАНА

СПЕЦИЈАЛНИ ПРИЛОГ 35

За Храброст

130 ГОДИНА ВОЈНОГ МУЗЕЈА
БИОГРАФИЈА НАРОДА

Војни музеј је израстао из дугих и тешких борби за ослобођење и независност српског народа, а његов оснивач је кнез Милан Обреновић IV, коме је историја доделила част и привилегију да постане први владар слободне и независне Србије 1878. године, а 1882. и њен први краљ модерног доба. Међу првим институцијама нове европске Србије, кнез Милан је основао, нимало случајно, управо Војни музеј. Указ о оснивању носи датум 10/22. август 1878. Тим документом су трајно и сасвим прецизно дефинисани намена и циљеви Музеја: „скупљање разних војних ствари, које су од значаја за историју српске војске и за историју наоружања и ратовања уопште, а у цели војноисторијској и научној“. Дотичући већ три века, од оснивања до данас, Војни музеј негује и захтевима новог времена надграђује то завештање, градећи заокружени увид у нашу националну историју – сведочанство о бурним вековима у којима се стварала српска држава, стицала слобода и национални идентитет.

Токе, део народне ношње, детаљ

ИСТОРИЈСКО ОГЛЕДАЛО ВОЈСКЕ

Накултурној и историјској мапи Београда Војни музеј има своје препознатљиво место. Сматра се готово саставним делом Калемегдана. Као такав он је станица посетилаца Београдске тврђаве, од обичних шетача до иностраних туриста.

Генерације су одрасле стицајући сазнања о сопственој прошлости управо у Војном музеју. Или још више, као деца, играјући се око топова и тенкова који га окружују. Посетиоци чак и ако не уђу да виде богатство унутрашњост збирки Војног музеја, одлазе из Београда са сликом десетина оруђа размештених око монументалне зграде у амбијенту средњовековне тврђаве на стратешкој локацији размеђа цивилизација.

У последњих неколико година, Војни музеј се селио из једне организационе целине у другу. Био је и у Генералштабу и у Министарству одбране. Потчињен је био целинама које су се бавиле моралом, потом информисањем, персоналним питањима, односима са јавношћу... Углавном, налазио се у целинама којима музејски послови нису били приоритет унутар сопствених активности. Од лета 2007. године у саставу је Сектора за људске ресурсе Министарства одбране, као самостална целина. Уосталом, као и братски Музеј југословенског ратног воздухопловства у Сурчину.

Релативно високо позиционирање Војног музеја и директна веза са врхом хијерархије Министарства, побољшала је могућности за рад, у смислу брже комуникације, протока идеја и подршке пројектима којих је било много у току протеклих година дана. Његово препотчињавање Сектору значило је и да ће наговештене промене у статусу Војног музеја бити пажљиво праћене и да неће бити брзоплетих одлука, које би далекосежно утицале на неговање војничке традиције у Србији.

Војни музеј је значајан ресурс идентитета данашње српске војске и државе, и као такав не сме бити неадекватно препуштен својеврсној транзицији која постоји у цивилном сектору културе. Окренутост ка тржишту, комерцијализација културе, рад у оквиру пројеката су добродошли импулси за стварање динамичне везе културе и публике. Али, Војни музеј, као историјско огледало једне друштвене институције каква је војска, која је испољавала динамику само у ратовима, мора да гради адекватан модел функционисања, у коме се препознаје специфичност културне теме коју покрива, али и прати захтеве јавности, која често жели одговоре одмах и сада. Која нема времена за дугачка објашњења и где визуелизација и лични доживљај надомешта традиционалне моделе функционисања. Мисија Војног музеја биће даље пружање класичне историјске слике о војсци и ратовима на овим просторима, али и тематски пројекти, које ће као својеврсне ам-

плитуде, нудити нова сазнања, заинтересованој публици, и враћати све остале на поново утврђивање гравита о прошлости коју објашњава Војни музеј. Традиција и озбиљност у методологији морају се спајати са динамизмом у јавном наступу и оригиналношћу нових тема које ће се нудити на тржишту идеја и интересовања српске културе.

Уосталом, публика својим интересовањем даје најбољи суд о значају једне културне установе, па тако и о Војном музеју. Ако је судити према успесима изложби, било самосталних, било оних које су реализоване у оквиру већих пројеката каква је и сада већ традиционална Ноћ музеја, али и према интересовању оне „обичне“, свакодневне публике, Војни музеј је на добром путу одржавања своје репутације као специфичног брэнда српске војске и државе, као и Београда у чијем се срцу налази. ■

Др Бојан ДИМИТРИЈЕВИЋ,
помоћник министра одбране
за људске ресурсе

ЧУВАР НАРОДНОГ ЖИВОТА

1961

Сваки је народ славан, који имаде славних дела. Али и поред свију славних дела народ може бити без славе, ако му дела остану незнана.

С тога је увек нужно, да се та славна дела искупеи побележе, да се метну у историју, као чуварку народног живота, па да их потомство зна, знајући уважава и поштује, уважавајући и поштујући -подржава.

Јован Драгашевић, 1865. године

Реч Јована Драгашевића најбоље могу описати установу од посебног значаја у српској култури, војсци и народу – Војни музеј, који је, ослоњен на богату историју, великим корацима ушао у XXI век. Настао у години стицања државне независности Кнежевине Србије (1878), на рођендан владара, за три века, колико постоји и у којима живи, памти многобројне ратове, смене династија, политичких система и идеологија, памти разарања и плјачкања, памти нове почетке, нове услове рада. Али, оно што никада није заборавио јесте историја српског народа, историја српске војске, сачувана у предметима који на специфичан начин говоре о свом времену, о свом негдашњем животу. Историја Војног музеја јесте историја српске државе. То је историја трајања у неколико држава и режима, а историјско памћење које је материјализовано у музејским збиркама сведочи и о генерацијама музејских радника, који су настојали да сачувају сећање о прецима и оставе траг о музеју, о себи и свом значају у музеју.

Читање прокламације о државној независности Кнежевине Србије 22. августа (10. августа по старом календару) 1878. године, на рођендан кнеза Милана Обрено-

вића, довело је до тога да се, поред постојећег Народног музеја, донесе Указ о оснивању Војног музеја, као институције која ће чувати и памтити војничку историју Србије. Указом је дат задатак музеју да прикупља предмете значајне за историју српске војске, историју наоружања и ратовања уопште, из разних војних слагалишта, поклона или откупа. Прво правило о музејској делатности у војсци донео је тадашњи министар војни пуковник Јован Мишковић 27. маја 1879. године. Тим правилом су прецизирани начин прикупљања музејских предмета, њихово чување, посете музеју, па тај акт представља институционализовање Војног музеја. Док није изграђена посебна зграда за Војни музеј, било је предвиђено да се предмети шаљу и чувају у магацине Артиљеријског одељења Министарства војног, које је формирано 1879. године и чији је начелник мајор Павле Шафарик преузео и обавезе „чувара“ Војног музеја.

РАЂАЊЕ

Иако су годинама прикупљани предмети за Војни музеј и постављани његови управитељи, није се много урадило на реализацији и

отварању сталне изложбене поставке, све до почетка XX века. Смена династија и политички потреси, државни преврат и избор у Народној скупштини Петра I Карађорђевића за српског краља, пружили су прилику да се поврати национални понос и да Србија поново добије кључну улогу међу балканским државама. У току припрема за прославу стогодишњице Првог српског устанка, у оквиру програма крунидбених свечаности Петра I Карађорђевића, планирано је и отварање Војног музеја. За његов смештај изабрана је омања осмоугаона зграда, пречника 15 метара, преостала из „турског доба“, која се налазила у Горњем граду Београдске тврђаве, поред зграде Генералштаба и Римског бунара. Окружена зградама касарне, командама стајаће војске и Београдске тврђаве, та амалена зграда у војничком амбијенту прихватиће у своја недра прву сталну поставку Војног музеја, која је заправо представљала националну и војну историју српског народа.

У низу манифестација поводом стогодишњице Првог српског устанка кључни момент је био чин крунисања Петра I Карађорђевића. Програмом свечаности предвиђено је да трећег дана манифестације, 22. септембра

1904

(9. по старом календару), буду војничке свечаности. У складу са програмом, на Бањичком пољу одржана је велика војна парада у пре-подневним сатима, док је у четири сата поподне у Горњем граду Београдске тврђаве свечано отворен Војни музеј. Краљ Петар I Карађорђевић, у пратњи црногорског књаза Данила Петровића, прогласио је Музеј отвореним. Говор о Карађорђу и Првом српском устанку испред Музеја одржао је почасни ђенерал Јован Драгашевић, после чега је уследило разгледање музејске поставке. Централни експонат представљала је гипсана биста Карађорђа, око које су брижљиво били послани барјаци, оружје и топови из Првог српског устанка. Војни музеј био је отворен за грађане сваког дана од 8 до 11.30 и од 14 до 17 часова, а улаз бесплатан, о чему су грађани били обавештени путем штампе. Према писању тадашње штампе, музејска поставка изазвала је велико занимање у народу, који је у гомили, сатима стајао у редовима да би могао да обиђе „чуварку народног живота“ – поставку Војног музеја. Након отварања, Војни музеј су организовано посећивале ђачке екскурзије и групе из унутрашњости тадашње Краљевине Србије да би народ непосредно сазнао више о српској историји. Наравно, Музеј је изазвао и пажњу стручне јавности тога доба. Посебно место у представљању историје српског народа, стекао је гостовањем на великој Балканској изложби у Лондону, на којој је била представљена и Краљевина Србија 1907. године.

СТРАДАЊЕ

Балкански ратови 1912/1913. године нису имали великог утицаја на Војни музеј, осим што су поједини запослени активно учествовали у борбеним дејствима и што су прикупљени материјали који ће обогатити сталну музејску

поставку. Нажалост, за разлику од балканских ратова, почетак Првог светског рата, који се разбуктао убрзо пошто је Аустроугарска објавила рат Србији 28. јула 1914, потпуно је зауставио развој свих културних институција у Србији и Београду и довео до њиховог великог страдања. Београд је био изложен честим артиљеријским нападима, током којих су погођени бројни цивилни објекти, а међу њима и Војни музеј. Смештен између војних објеката, Музеј је поделио њихову судбину. У борбама 1915. године и током напада на Београд здружене аустроугарске и немачке војске, која је дејствовале гранатама 305 мм из мерзера и осталих артиљеријских оруђа, великих разарања и жртава, Београд је поклекнуо. У Горњем и Доњем граду Београдске тврђаве разорене су грађевине које су биле симбол српског војничког присуства на капији Балкана. Међу разореним зградама налазила се и зграда Војног музеја. Предмете – експонате из Војног музеја, који су правремено били евакуисани из Београда у два воза, Немци су олђачкали почетком новембра 1915, претпоставља се на железничкој станици у Сталаћу. Одабране збирке – предмети однете су одатле у бечки и пештански музеј.

ОБНОВА

Иако је Први светски рат 1917. године још беснео пуном снагом, на Солунском фронту поново се појавила идеја о прикупљању историјског материјала ради образовања обновљеног Војног музеја. Командант 1. батаљона 8. пука потпуковник Радомир Елезовић, који је у првим данима рата 1914. године бранио Београдску тврђаву и Музеј у њој, писао је марта 1917. године са прве линије фронта да „раније мали и незнани, постаћемо познати и поштовани од савезника као и од непријатеља“ и да ће „после рата силни странци нагрнути у некада малу земљу великих јунака и оно што ће странце највише интересовати биће све што је имало везе са нашим ратовима“. Убрзо, већ 26. јула 1917, Министарство војно издало је наређење Врховној команди да се покрене свеобухватна акција прикупљања предмета за нову збирку. Та потреба је образлагана настојањима да се будућим поколењима оставе материјални трагови да сведоче о натчовечанским напорима и жртвама које су поднели српски народ и његова војска „бранећи стопу по стопу своје драге отаџбине, губећи је на начин каквог у историји нема равна и повраћајући је беспримерним пожртвовањем у заједници са савезницима“. Неколико дана након пробоја Солунског фронта, 19. септембра 1918, министар војни генерал Михаило Рашић обновио је наредбу о прикупљању предмета за Војни музеј. Наредба је штампана и издата свим војним и цивилним властима.

Ослобођење Србије и улазак српске војске у Београд, 1. новембра 1918, представља и нови корак у животу Војног музеја. Иако су жеље војних и државних власти биле да се што пре обнови рад установе, у којој би биле овековечене жртве и патње, страдања и радост победе српског војника, ипак је реалност превладала. Ратнике слободе, ослободиоце, дочекао је народ на улицама, са заставама, цвећем, песмом и осмехом, али су разрушене зграде, разровани путеви, уништени усеви били свуда околно и наметали приоритете у обнављању и изградњи земље. У таквој ситуацији делатници културе у олђачканим музејима и библиотекама суочени су са борбом да се сачува оно што је остало. Судбину народа, државе и осталих институција културе делио је и Војни музеј. Олђачкане збирке само су делом пронађене и враћене. Један број предмета пронађен је у пештанском Војном музеју 1920. године и враћен у Београд.

Планови о обнављању Војног музеја, иако је постојало наређење, остали су само жеља малог броја ентузијаста. Убрзо после ослобођења Београда, у Горњем и Доњем граду Београдске тврђаве почела је изградња војних објеката, али у тим плановима није било места за зграду Војног музеја. Нова држава „троименог народа“ у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, касније Краљевини Југославији, наметала је нове проблеме, ново схватање заједничке историје и другачији поглед на Велики рат. Одуговлачење са обнављањем Војног музеја после Првог светског рата било је и у вези са оснивањем нових музеја. Све више су истисане намере да се музеј који „не може да се обнови“ утопи у новоформиране музеје, да уђе у њихов састав као војно одељење. Тако се приликом планова о формирању Градског музеја у Београду 1929. године рачунало на преузимање збирке оружја прикупљене за Војни музеј. Потписивањем Уредбе о образовању Војног музеја у Београду, 18. априла 1934, краљ Александар I Карађорђевић означио је нови почетак у новоствореној држави. За управника Војног музеја постављен је бригадни ђенерал Војислав Вуковић. Смрт краља Александра I Карађорђевића, 9. октобра 1934. у Марсеју, успорила је конституисање и почетак рада Војног музеја, који је ипак добијањем две зграде у Горњем граду Београдске тврђаве, изграђене 1919. године за потребе Генералштаба, одређивањем саветодавног одбора фебруара 1935. године и одржавањем прве седнице одбора, марта 1935. године – почео са радом.

Римски бунар, који је Општина града Београда предала на управу Војном музеју јуна 1935. године, убрзо је уређен и отворен за посетиоце (1936). Време од добијања зграда утрошено је на адаптацију, реновирање и припрему сталне поставке. Пуне три године после уредбе краља Александра I Карађорђевића о оснивању Војног музеја – 20. априла 1937 – та установа од немерљивог значаја свечано је и отворена. Поред кнеза Павла Карађорђевића, отварању су присуствовали читав државни и војни врх, краљевски намесници, председник

1959

влде Милан Стојадиновић, патријарх Варнава, бројни министри, представници двора, генерали, изасланици београдских команди и установа, страни амбасадори и војни аташеи. Средишње место у сталној поставци смештеној у две зграде заузимало је „Одељење бла-

руске регалије и многе друге драгоцености. Поред Војног музеја, опљачкани су и страдали Градски, Железнички, Технички, Црквени, Природњачки музеј, те Музеј српске земље и Шумско-ловачки музеј, али и други мањи музеји. У

Уношење аутомобила у коме је погинуо краљ Александар у зграду Војног музеја, 1937

женопочившег витешког краља Александра I Ујединитеља“. Поред тог одељења постојали су и „Одељење светског рата 1914–1918. године“ и збирка старинског оружја. Уз уређени Римски бунар, Војни музеј са својом сталном поставком, смештен на атрактивној локацији, привлачио је пажњу својих савременика. Велики број посетилаца и увећање музејских збирки наметнули су, убрзо након отварања, размишљања о изградњи нове наменске зграде за потребе Војног музеја. Један од предлога који се провлачио међу савременицима из света културе, био је онај Бранислава Нушића – да се Војни музеј усели у зграду подигнуту за потребе Војногеографског института на Калемегдану. Та идеја, тада несхваћена, биће прихваћена двадесетак година касније.

ПЉАЧКА

Априлски рат, крах Краљевине Југославије и немачка окупација одредили су и судбину Војног музеја. Део особља који је учествовао у борбеним дејствима, а који су Немци заробили, пуштен је и враћен у Београд, где је поново ступио на службу у Војни музеј, који су немачке окупационе власти јула 1941. године вратиле његовој управи. Међутим, велики број драгоцених музејских предмета неповратно је нестао у току Априлског рата. Од 6. априла до 20. јуна 1941. из Војног музеја нестао је 1.287 предмета. Нестале су скоро комплетне збирке династија Карађорђевић, Обреновић, Петровић,

току окупације за потребе немачких окупационих снага преузимане су зграде Војног музеја, тако да се рад одвијао под отежаним условима. Музеј и његове збирке нису поштеђени ни приликом савезничког бомбардовања Београда, априла 1944. године. Тада су оштећене зграде и магацини, који су се налазили у непосредној близини бомбардованих објеката, али и поједини изложени музејски предмети. Да би се спречило потпуно уништење историјски важних предмета, предузете су мере за њихову заштиту. Изложени предмети скинути су из изложбеног простора, спаковани и склоњени у безбедније просторије, у лагум који се налазио у кругу Музеја, како би се сачували од уништења и могућег оштећења. Ни дејства приликом ослобађања Београда октобра 1944. године нису заобишла Калемегдан и Војни музеј. Управо преко тог простора водили су путеви на леву обалу Саве, а зграде Војног музеја претрпеле су велика оштећења.

НОВА ПОСТАВКА

Пред особље Војног музеја 1945. године постављен је задатак да се обнови поставка, али на нов начин, са новим темама, са новим предметима. Требало је раскинути са „старим културним наслеђем које су за собом оставиле свргнуте класе“. Поставка је морала да служи револуцији, да буде разумљива и приступачна „широким круговима народа“. Након опоравке зграде, маја 1946. године отворено је Одељење НОБ-а, где је изложен до тада прикупљени материјал. У другој згради Војног музеја крајем 1946. године били су изложени предмети чија

Детаљ кубуре кременаче, Скадарке

је намена била да обрађују историју народа Југославије тако да се види „вековна борба наших народа за слободом и независношћу“. У парку око Војног музеја било је распоређено 45 артиљеријских оруђа, која су ту била и пре Другог светског рата, и 60 тенкова, транспортера, мотора, артиљеријских оруђа који су у музеј дошли након рата.

Почетком 1952. године музејске зграде су адаптиране, и у њима су, после урађених тематских планова, за кратко време уређена и отворена два одељења. Одељење „Стварање Југословенске народне армије“ отворено је 1. маја 1952, а одељење „Ратне историје народа Југославије“ 8. јуна 1952. године. Посебну изложбenu целину чинио је простор у парку поред Војног музеја у Горњем граду Београдске тврђаве. Поред зграде у музејском парку било је изложено артиљеријско наоружање од XVII века па све до савременог доба. Посебно место заузимао је тешки опсадни мерзер калибра 305 мм, израђен у фабрици „Шкода“.

Постојеће зграде Војног музеја биле су мале да приме велики број предмета у складу са захтевима експонирања и идеолошком одредницом функције Војног музеја. Тешки услови рада, оштећеност зграда и немогућност адаптације за потребе музеја, те нови захтеви у обради тематике из НОБ-а, пред Управу су поставили проблем изналажења нове локације или новог објекта који ће задовољити потребе музеологије, али и потребе посетилаца. Проблем неодговарајућих просторија и изградње нове зграде за Војни музеј, актуелан низ година, који је наслеђен из претходне државе, из претходног режима, решен је 1956. године тако што је цела зграда Војногеографског инсти-

Октобра 1956. године почели су припремни грађевинско-технички и музеолошки радови на адаптацији, да би коначно били завршени до 1961. године. Стална поставка конципирана је тако да покрива 14 векова војне историје на Балкану, односно да равномерно и равноправно буду заступљени сви народи и народности тадашње СФРЈ. Нову поставку Војног музеја, на Дан ослобођења Београда 20. октобра 1961, отворио је тадашњи председник СФРЈ Јосип Броз Тито.

Педесетих година Војни музеј у старим зградама није зообилазила ниједна страна делегација, што се наставило и након усељења у нови објекат и отварања нове сталне поставке. Војни музеј су посећивале еминентне личности из земље и света (цар Етиопије Хаиле Селасије, грчки краљ Павле, камбо-

Са сецесијом појединих република бивше СФРЈ Војни музеј је још једном поделио судбину своје војске. Многи процеси у држави и друштву били су заустављени, а током деведесетих година у Војном музеју смањени су бројно стање и интензитет музеолошког и научноистраживачког рада. Двадесет први век донео је нове могућности за враћање старог сјаја. Обновљено је излажење Весника, часописа Војног музеја након осамнаест година паузе, предузете су мере да се сачувају експонати у екстеријеру и да се заврши њихово декоративно фарбање, отпочео је процес дигитализације збирки и предузете су мере за реконструкцију сталне поставке и њено прилагођавање савременим потребама посетиоца.

Смештен у недрима Београдске тврђаве, за многе најлепшем делу Београда, Војни

Че Гевара у Војном музеју

ЗБИРКА

Предмети високе историјске вредности сврстани су у тринаест збирки: неколико збирки наоружања, археолошкој збирци, збирци униформи и архивалија, фото-збирци, збирци одликовања, санитарској, збирци уметничких дела и збирци

тешког наоружања у екстеријеру. Последња наведена заправо је збирка која убрзано напредује и обогаћује се предметима који се повлаче из наоружања Војске Србије, предметима који су свој радни век одслужили.

тута на Калемегдану уступљена Музеју. У том тренутку то је било најприкладније решење. Велики слободни простор око зграде, тврђавски амбијент, одговарали су тематици коју је Музеј обрађивао и његовим потребама за експонирање предмета у екстеријеру. Локација зграде уклапала се у континуитет боравка на Калемегдану, а сама зграда пружала је могућности за смештај и постављање сталне поставке, али и пратећих служби (радни простор за кустосе и административно особље, конзерваторске службе, фото-службе, фототеке и библиотеке). Изградња зграде Војногеографског института започета је 1924. године, а један од потписника пројекта био је руски емигрант архитекта Васиљев.

иански принц Нородом Сиханук), председници држава и влада (председник Турске Џелал Бајар, председник Египта Гамал Абдел Насер, председник Индонезије Сукарно, премијер Бурме У Ну), генерални секретар КП Италије Палмиро Тољати, енглески маршал Монтгомери, совјетски маршал Жуков, револуционар Че Гевара, министри, амбасадори, војни аташеи, парламентарне и војне делегације, делегације синдиката и удружења бораца и многе друге делегације и појединци. Организоване екскурзије из унутрашњости и из других република СФРЈ обавезно су у својим плановима имале и обилазак Војног музеја. Просечна посета у току године варирала је од 94.000 у старим зградама до 215.000 након отварања сталне поставке.

музеј плини својим доминантним положајем, уређеним прилазима и екстеријером, са великим бројем артиљеријских оруђа и оклопних возила, који смештени у рову испред музеја крче пут кроз историју српског народа на Балкану и посетиоце усмеравају ка згради где се чувају предмети од непроцењивог значаја за српску историју. Војни музеј је чувар наше баштине. Са више од 30.000 музејских предмета, артефаката, са око 100.000 фотографија, стаклених плоча, фото-албума и библиотеком као ризницом писане речи, у којој се налази око 15.000 књига и више од 5.000 часописа и новина, стоји на бранику заборава, јер се историја народа не сме заборавити. И, као што је рекао један српски војни писац, „народ који нема своју традицију, треба да је измисли“, наш народ нема потребе за измишљањем – све је стварност.

У Војном музеју се преплићу векови, династије и идеологије, представљени предметима који говоре о бурној прошлости српског народа на раскрсници путева и интереса великих сила. ■

Мр Иван МИЈАТОВИЋ,
пуковник, заменик начелника Војног музеја

Археолошка збирка

ТРАГОВИ ПРОШЛОСТИ

Оклоп за ноге илирског ратника

Најстарија артефакта којима располаже Археолошка збирка потичу из млађег каменог доба, неолита. Тај период репрезентује већи број керамичких пршљенака, коштаних шила, неколико камених длета и камених секира. Нарочито су интересни камени предмети купастог облика обрађени техником глачања, чији су дистални крајеви обликовани у шиљак, док се проксимални претвара у дужу дршку, а који потичу са налазишта Винча крај Београда.

Метално доба на нашој територији документовано је мањим бројем предмета збирке. У нешто мањем броју заступљени су предмети из бакарног, бронзаног и старијег гвозденог доба док предмети из млађег гвозденог доба има више.

Прва два периода репрезентује неколико камених секира језичастог и елипсоидног облика, са или без отвора за држаље, камено длето и неколико бронзаних секира са крилцима, односно тзв. „келтова“. Келтови су врста кратке секира, са уском ивицом и шупљим кружним или елиптичним отвором у који је увлачено колена дршке. Поједини комади овог оруђа су украшени, а орнамент је најчешће у облику троструког слова „В“. У збирци се налази и неколико одлично очуваних бронзаних копаља са краћим или дужим бодилом и наглашеним средишњим ребром. Посебну пажњу привлачи украсни предмет од јелењег рога, украшен мотивом урезаних мрежасто распоређених линија које стварају ромбоична, косо и хоризонтално распоређена поља.

Период старијег гвозденог доба заступљен је са неколико копаља, различитих облика и димензија, потом више врхова стрела израђених од гвозденог лима, листоликог-троугаоног облика при чијем се врху налазе две перфорације. Овом периоду припада и неколико фибула од којих се издваја део једнопетљасте бронзане лучне фибуле са уским, вретенастим, високим луком који је густо нарезан и неколико перли од печене стаклене пасте, плаве и окер боје, са по четири пара окаца.

Сусрет келтских изасланика са Александром Великим на Дунаву, 335. године

пре нове ере, симболично најављује последње раздобље праисторијске културе на нашим просторима. Доласком Келта у ове крајеве и њиховим насељавањем у Подунављу почела је интензивнија обрада гвожђа и масовнија примена оружја и оруђа. Најлепше келтско оружје изашло је из радионица средње Европе и рајнских области, али било их је и из наших крајева. Од оружја овог периода у збирци се налази неколико бојних ножева, али и дуги мач двосеклог сечива, заобљеног врха, са очуваним делом каније која је декорисана флоралним орнаментом изведеним гравирањем. Поред мача, копље је уједно и најчешће оружје келтског ратника. Често је ратник носио два, па и три копља. Врхови копаља који се чувају у збирци имају најразличитије облике. Најстарија копља су једноставног ромбичног пресека и имају слабо наглашено дужно ребро, а димензије им се крећу око 40 цм. Касније, у II веку п. н. е. оштрица постаје шира, док се у најмлађој фази, у I веку п. н. е. оштрица копља поново сужава у виду врбовог листа. Свакако, треба поменути и кратко копље за бацање, а које карактеришу мања димензија и тежина.

РИМСКА ДОМИНАЦИЈА

Крај старе и прве векове нове ере на балканским просторима обележава римска доминација. Римско царство је посебну пажњу посвећивало утврђењу границе, односно лимеса, који је био и предмет вишегодишњих истраживања археолога Војног музеја. Дуж лимеса била су распоређена утврђења, логори, осматрачнице који су имали посебан статус у оквиру римске војне организације, што је подразумевало и добро наоружану војску.

Материјалну културу из римског периода у збирци, између осталог, репрезентују и два мача – гладијуса, типа помпеј и мајнц. Гладијус типа мајнц је пронађен са одлично очуваном канијом, чије су дрвене корице биле ојачане металном оплатом од гвозденог лима. Посебан значај овом мачу даје натпис који је плитко урезан, управо на оплати од гвозденог лима, у делу ближе устима каније. Текст који је урезан у два реда у горњем открива име вој-

Најстарија артефакта којима располаже Археолошка збирка Војног музеја потичу из млађег каменог доба, односно неолита. Тај период репрезентује већи број керамичких пршљенака, коштаних шила, неколико камених длета и камених секира.

Од праисторије па до средњег века – секира, врхови копља, детаљ мача и накит

данас, представља битан део духовне и материјалне културе људских заједница. Поред прстења, које је било један од најпопуларнијих типова накита у овом периоду, значајно је поменути и бронзани привезак облика равнокраког троугла, украшеног геометријским орнаментом, и неколико фибула, које су у почетку првенствено имале функционалну примену, а потом постају и декоративни елемент на видљивим деловима одеће који често представља и обележје друштвеног статуса. Важно је поменути и изузетан коштани украсни предмет, кружног облика, са нарежаним крајевима, чија је површина украшена орнаментом у виду вишелатичног цвета, и два фрагментована, дворедна коштана чешља украшена геометријским орнаментом.

талу, најчешће у месингу, давао је овим мачевима нарочит значај и стављао их у ред цењеног убојног оружја.

Попут мачева, у збирци се налази и више буздована и топуза најразличитијих облика и димензија, већи број секира, бојних и оних коришћених у свакодневном животу, потом приличан број врхова стрела, копаља и бојних ножева.

Међу предметима чије нам порекло није познато вредно је поменути и три изузетно очуване панцир кошуље, израђене од низова мањих, гвоздених карика, и добро очувани шлем са наглашеном полукалотом и ширим ободом.

Средњовековни накит је заступљен са сребрном, фрагментованом гроздицом наушницом, бронзаном апликацијом украшеном вегетативним орнаментом, бронзаним дугме-

ника коме је мач припадао, а у доњем је означена војна јединица у којој је служио. Натпис са каније указује на то да је војник припадао специјалној јединици лаке пешадије која је обављала послове пограничне милиције.

Поред мачева, заступљен је и извесан број ножева, врхова стрела и копаља. Копље је играло споредну улогу у наоружању римског ратника, осим пилума који је широко примењиван за бацање. У збирци се налази и део одбрамбене опреме – шлем, који је откривен на налазишту Хорреум Марги – Ђуприја.

У збирци се чува и већи број алатки из римског периода. То су, углавном, пољопривредне алатке (раоници, цртала, мотике, будаци, косе), алатке за обраду дрвета (секире, длета разних облика, сврдла, стругачи), затим ножеви за штављење коже, а вредно је поменути и одлично очуване ости.

Археолошка збирка Војног музеја поседује и око 5.000 комада римског новца који потиче из оставе са локалитета Хорреум Марги и других налазишта. Поред функције коју је новац имао и има – еквивалент робе, треба имати у виду и она својства која га одређују као културно историјски документ времена у коме је настао. Реч је о римском царском новцу који је, на овим просторима, био у употреби током читаве антике.

У збирци се налази и неколико комада накита, који, почев од праисторије па све до

Посебно место у збирци заузимају четири античке амфоре, извађене из мора код Будве, у Музеј доспеле шездесетих година прошлог века.

Период Сеобе народа на нашој територији такође је заступљен у збирци. Са налазишта Парк у Ковину издвајају се фрагментована бронзана двоглава фибула са лезастом главом, која је богато украшена, и две огрлице од дебље бронзане жице, са раскуцаним крајем, украшеним пунктираним тракама, на којима се налази отвор.

Са налазишта Брдашица у Војки, осим ножева и тробричних врхова стрела, издвајају се и делови гарнитура за појас али и делови коњске опреме, док са осталих налазишта потиче више врхова стрела, једносеклих ножева и копаља.

ИСТОРИЈА МАЧА

Најзаступљенији предмети у овој збирци су они који припадају периоду средњег века. Посебну пажњу привлачи већи број мачева. У Србији мач се, највероватније, развио из такозваног германско-словенског типа који је био прав, двоштричан, ижлебљен са заступљеним врхом. Поред мачева типа пала, семпа, издвајају се и три мача типа вуковац. Ови мачеви су у прошлости имали посебно значење. Мотив вука у скоку, тауширан у ме-

том, елипсоидног облика, на коме је орнамент изведен у облику цвета – крина и једним, добро очуваним, бронзаним прстеном који на глави овалног облика, у елипсоидном диску има представу орла раширених крила, а на бочним странама прстена утиснут је христогорам.

У збирци се чува и велики број камених кугли које су Турци користили за гранатирање наших средњовековних градова: Звечана, Новог Брда, Смедерева, Голупца и Београда.

Оно што посебно треба издвојити је шест градских пушака фитиљача, тзв. кукача, и мањи градски топ који су откривени у Малом граду Смедеревске тврђаве. Кукаче су виши, развијенији тип првих пушака фитиљача којима је додат један испуст, кука која је служила за преношење трзаја на чврсте ослонце. Три пушке су израђене у Турској, што се види на горњој страни цеви где је утиснут жиг цориградске радионице Каџи. ■

Мр Мирко ПЕКОВИЋ,
виши кустос

Мач је једно од најстаријих оружја чија је историја стара колико и историја човека. Мада је коришћен у праисторији и антици, бесмртну славу стекао је тек у рукама поноситих витезова коњаника у средњем веку добивши ласкаву титулу „краља“ оружја. Група средњовековних мачева у колекцији вредна је стога што је чине већином примерци изворно настали на простору српске државе, која је осим увезеног оружја, имала и сопствене производе, који су били дело домаћих мајстора оружара. Збирка такође садржи 20 мачева скјавоне, који су се у 16. и 17. веку развили из српског мача. Међу њима је и најстарији примерак овог типа који датира са почетка 16. века, и представља редак примерак и у европским оквирима. Колекција европских мачева је врло разноврсна по типовима, времену и провенијенцији. Чине је примерци аустријских, немачких, енглеских војних мачева 17. и 18. века, те елегантне рапире из истог периода. Сечиво мача је углавном двосекло, са мање или више наглашеним врхом, зависно од времена настанка и намене. Рапире су дуге, узани, витки и елегантни мачеви и могу бити и тробридни и четворбридни.

ПОБЕДА ИЛИ СМРТ

На сечивима су често исписиване различите поруке, почев од чисто војничких, могло би се рећи спартанских, као на пример Победити или умрети (*Vincere aut mori*), до најромантичнијих као што је Љубав побеђује све (*Amor vincit omnia*), али и позиви на част и веру у бога. Већ од средњег века у Европи се оснивају центри за израду мачева, међу којима су предњачили Солинген и Пасау у Немачкој, Толедо у Шпанији, Милано у Италији...

Све већом употребом сабље у 18. веку, мач полако али сигурно губи преимућство и уступа место овом знатно лакшем оружју. Међу сабљама ове збирке издвајају се као целина хусарске сабље, почев од 15. па све до 18. века.

ЛЕПОТА СЕЧИВА

Према најопштијој подели, збирку чине хладно и ватрено оружје и заштитна опрема, условно узевши, од 16. до 19. века. Овој невеликој, али разноврсној колекцији припадају и средњовековни мачеви 14-15. века, који у збирци чине посебну групу и део су сталне музејске поставке.

Широј јавности је вероватно мање познато да су први хусари били управо Срби. Ове јединице лаке коњице источњачког типа помињу се у изворима још у 14. веку, али много више у 15. веку у доба угарског краља Матије Корвина (1458–1490). Ангажовани су због искустава стечених у борбама са турском лаком коњицом и тактике коју су на основу њих изградиле како би одбранили јужне угарске границе. Били су то неустрашиво смели и хитри коњаници, увек спремни за борбу, лаки за издржавање јер су своју оскудну плату надокнађивали пленом. Први пољски и руски хусари такође су били Срби. Осамнаести век представља златно доба хусара. У време царице Марије Терезије (1740–1780) мађарски хусари сматрани су најбољом лаком коњицом у Европи. Њихово главно оружје била је сабља, а бркови саставни део униформе. Чувени хусарски генерал Наполеоновог доба, Ласал Антоан Шарл Луис, који је погинуо у бици код Ваграма 1809, у једној реченици је сумирао суштину и идеал хусарског позива: *Хусар који није погинуо до своје 30. године је баксуз. Он је погинуо у 33. години. У нашој збирци налази се неколико угарских хусарских сабља, а постоји и примерак француске хусарске сабље с краја 18. века.*

Међу ножевима и бодезима издвајамо ловачки бодез који је припадао аустријском фелдмаршалу Лудвигу Баденском, једном од највећих војсковођа свога доба, а који је Војном музеју поконио кнез Павле Карађорђевић. Дршка овог бодеза у облику „турске главе“ представља алегорички симбол времена у којем је настао. Могуће је да је велики војсковођа овај бодез добио као даровни примерак после битке код Спанкамена 1691, када је поразио турске снаге великог везира Мустафе Кеprилија, а сам Мустафа паша је у бици изгубио живот. Осим наведених типова хладног

Мач „скјавоне“ 17. век

оружја, у збирци се налази већи број копаља, топуза и буздована. Ту је повећа збирка хелебарди, некада веома ефикасног пешадијског оружја на мотки. Хелебарду је први пут употребила швајцарска пешадија још почетком 14. века. Предност овог оружја над обичним копљем била је у томе што је један комад оружја садржао куку за збацивање оклопника, секиру за пробој оклопа и копље за пробадање противника. Значајна новина у наоружању пешадије била је појава бајонета у 17. веку. Они су омогућавали борбу прса у прса и тако потиснули сабљу из наоружања пешадије. Први бајонети „усађивали“ су се у цев пушке, па се називају усадни бајонети. Војни музеј поседује и један примерак тог најстаријег типа бајонета.

ПОВРАТК БАРУТА

Проналазак барута био је једно од најзначајнијих достигнућа за судбину човечанства, рекао је чувени енглески филозоф и научник Рочер Бекон. Ко је и када пронашао барут и данас је само претпоставка, а први писани траг који помиње справу која испалjuje пројектиле уз употребу барута налазимо у једном фирентинском декрету из 1326. године.

Ватрено оружје ове збирке чине оружје са системом ватре на коло и кремен и један примерак мускете фитиљаче која потиче из 17. века. Фитиљ је заправо најстарији и најпримитивнији систем ватре који је коришћен све до појаве механизма на коло и кремен. Оружје система на коло није никада добило ширу примену, јер је било компликовано за руковање и скупоцено, па га је углавном користила коњица. Основни делови механизма на коло су: табанска дашчица, ороз, точкић (коло), те отуда и назив колашица, затим опруга и систем полука са ланчићем. Челични точкић, назубљен по ободу, пролазио је кроз чанак, односно део у који се стављао барут за припалу. Специјалним кључем точкић се навијао за изврстан део круга и кочио у том положају. На његов обод спуштао се комад пирита, учвршћен у чељустима ороза. Повлачењем обараче, точкић се ослобађао и под дејством опруга брзо окретао. Трењем насталим између пирита и челичних зубаца точкића, стварале су се варнице које су палиле барут у чанку. Неспорно највреднији примерци ватреног оружја у нашој збирци

Пиштољ кременјач, 17. век

Пиштољ колашица „луфер“ друга половина 16. века

Механизам на коло

су пиштољи и аркебузе колашице из 16. и 17. века. Ово су, колико нам је познато, једини примерци колашица уопште сачуваних у музејима у Србији и представљају истински раритет.

ВИТЕЗ И РАТНИК

Непоузданост фитиљаче и компликованост и скупоћа колашице наметали су тражење нових решења. Најстарији документ који помиње оружје на кремен потиче из 1547. године. Наш најстарији потписани примерак пиштоља на кремен датира из 17. века и рад је мајстора Леополда Бекера из Карлсбада (Карлове Вари). Све до почетка 18. века није било унификованог, масовно произведеног оружја за војску, већ је оружје било различитих габарита. Унификовано ватрено оружје уведено је у Европу с почетка 18. века. Кременјаче су остале у употреби до појаве модернијег перкусионог оружја у првој половини 19. века, а у неким деловима света још и много дуже. Од регламентираних оружја са системом ватре на кремен, најкарактеристичнији примерци наше збирке су аустријске комисијске пушке М1754 и М1754/67, које су илегално набављане и коришћене у Првом српском устанку, један примерак пруске пешадијске пушке М1723/40, чувена француска мускета М1777, са препознатљивим срцоликим орозом калибра 17,78 мм, те изврстан број пиштоља различите провенијенције. У делу збирке ватреног оружја посебно је вредан цивилни, даровни карабин који је припадао војводи Стевану Книћанину. Карабин је израђен 1850. године у Бечу и рад је познатог бечког мајстора Матијаса Новотњег. Витез и разних ордена кавалер, Стеван Петровић Книћанин је овај луксузни карабин, са посветом исписаном на цеви златним словима у техници тауширања, добио после револуције 1848. године у знак признања које му подноси предрга његова у Србији живећа Срби браћа.

Заштитна опрема и оклопи чине посебан део колекције у којој су најбројније јуришне капе, односно шлемови препознатљивог облика са штитником врата у виду репа јастога. Ову врсту шлемова носила је лака коњица, што значи и хусари, крајем 17. и почетком 18. века. За разлику од пуних оклопа који као заштита постају бескорисни масовнијом применом и усавршавањем ватреног оружја, оклопи за груди и леђа су у нашој збирци заступљени у већем броју оригиналних примерака из 16. и 17. века. Вредне помена су и малобројне панцирне кошуље које су се користиле много пре појаве оклопа и до 13. века представљале једини вид заштите за тело. Наравно, овај кратки осврт на садржај збирке представља у најопштијем смислу и историјске пресеке у развоју оружја, војне тактике, технологије и технике уопште, односно развоја људске цивилизације у датом периоду. ■

Бранка МИЛОСАВЉЕВИЋ,
музејски саветник

ФИЛИГРАНСКО УМЕЋЕ

Хладно и ватрено оружје оријенталног типа израђивано је у многим оружарским и занатским радионицама Балкана од 15. до 19. века. Међутим, у збирци Војног музеја преовлађују примерци настали у времену од 17. до 19. века. Мањи број предмета стигао је као ратни плен са Истока, као готов производ. Сваки предмет је уникат, те поред историјске има и велику уметничку вредност.

Време у коме је ово оружје израђивано и употребљавано јесте време ропства под Турцима Османлијама, тешко као што је тежак суд Балкана, распетог између Истока и Запада. Опет, управо из тог времена настали су трагови материјалне културе, попут занатског оружја, које нас својом гиздавешћу толико плени да му се дивимо, на трен заборављајући која му је основна намена.

ОРИЈЕНТАЛНИ КАРАКТЕР

Хладно оружје, сабљу и јатаган, Турци Османлије донели су на Балкан одмах по његовом освајању. Првенствено из њихових војничких потреба, при војним логорима и варошким чаршијама ницале су занатске радионице. Путописци су оставили податке, које потврђује тауширано време израде на сечивима, да је већ 1477. године у Сарајеву постојала сабљарска чаршија. О јатаганима израђиваним у Фочи писали су да су били гласовитији од оних који су рађени у Цариграду. Јатаган је дуги криви нож чије је сечиво оштро са унутрашње стране. Дршка се састоји од наставка сечива на коме су са обе стране причвршћени језичасти краци („сапи“) од обрађене животињске кости, слоноваче, квалитетног дрвета или племенитог метала. То је наметнуло типолошку поделу на белосапце, црноsapце и оне са металном дршком. Јатаганима и ханџарима били су наоружани јаничари (пешадијске јединице). Јатаган се носио о

појасу као и ханџар, који је чешће сакриван у чизму. Приликом куповине квалитет јатагана провераван је на занимљив начин. Врстан је ако би просекао танку наковашену свилену мрамору бачену на врх сечива. Најскупљи и најквалитетнији су они чији су дршка и корице израђени од сребра, богато украшени, а ношењени су приликом светковина. Од оријенталног хладног оружја у збирци се чува и неколико типова ножева. У поменути балканским радионицама израђивана су два типа ових ножева. Први је једносекли прави нож, а други је криви тзв. ханџар. У литератури се појављује шароликост у одређивању имена и облика јатагана и ханџара, тако да многи аутори нису правили разлику између ова два типа хладног оружја. Ханџар је хладно оружје оријенталног порекла, мањи од јатагана, са кривим сечивом оштрим са обе стране и са дршком у облику слова Т. Назив потиче од арапске речи ханџер (ханџер), што значи дворезни бодеж или нож са кривим сечивом, оштрим са обе стране. У песмама ханџар је поређен са завијеним девојачким обрвама. На једном ножу из ове збирке исписани су стихови османског песника Хасана Масалија, који је првобитно био мајстор у изради ханџара, „Веруј да је небески месец у светлости праско-

зорја твој ханџар“. На Балкану је био у употреби и трећи тип ножа тзв. кинџал, оружје које се иначе ретко јавља као производ домаћих мајстора, а у ове крајеве донели су га Черкези са Кавказа средином 19. века.

Сабља је била у наоружању коњице (регрутоване од спахија). Ношене су на уплетеним, црвеним или зеленим гајтанима, од вуне или свиле, преко рамена или о левом бедру. Оријенталне сабље коришћене и израђиване на Балкану разликују се по облику сечива и дршке, те се тако и деле. По облику сечива разликују се два типа: сабља к'лч је са благо закривљеним сечивом које има проширење при дну – јалман, оштар са обе стране, док је други тип сечива персијског порекла – шамшир, јако закривљен и према врху стањене оштрице назван „лављи реп“. А опет, по облику дршке османлијских сабљи разликују се два типа. Први, чија је дршка у облику стилизоване птичије главе и рукохватом са заломљеним линијама у виду рибље кости. Други тип је са дршком у облику повијене луковичасте главице.

Кубуре кремењаче и барутница, Балкан, 17-19 век

Оружарски центри за израду сабљи по ред Сарајева били су Фоча, Коњице, Скопље и градови Боке Которске.

Од ватреног оружја из Европе, Турци Османлије прихватили су оружје система паљења на кремен, од саме његове појаве у 17. веку. Механизам за паљење ватре функционисао је ударањем кремена о челичну плочу производећи варницу која је падала у фаљу и преносила се у барутну комору у цеви која је покретала оловно зрно (касније су барут и зрно формирану у фишек). У почетку израде овог оружја цеви и механизми увожени су из Европе, нарочито из Италије, а домаћи мајстори су их дорађивали и украшавали. С временом, на Балкану је израђивано комплетно оружје које је, без обзира на утицај северне Италије, нарочито у украшавању, попримило оријентални карактер. Отуда су и називи оружја и занатлија оријенталног порекла (бичакчије – ножари и туфекчије – пушкари). Прве пушке кременчаке које су Турци производили и употребљавали су шишане. То је војничка пушка која се најдуже задржала у наоружању јаничара (од персијске речи шех – шест; шестоугаони облик кундака ове пушке). Неколико варијанти пушака шишана рађено је у балканским радионицама. Поред шишане, на Балкану је израђиван специфичан тип пушке кременчаке, назване танчице или арнаутке. Сам назив танчице потиче од облика пушке дуге витке линије, док други сугерише место где се најпре почела израђивати. Постоје два типа пушака танчица. Први је пушка танчица типа џефердар (од персијске речи џефвер – ишарано).

Кундак им је гиздаво накићен седефом који је увожен из Италије. Због квалитета дасцираног челика, отпорног на рђу, олевани су као „бистри џефердари“. У други тип спадају варијанте дугих пушака које се разликују по облику кундака или по дужини цеви, па их називамо роге, рашак и каранфилке. Каранфилке су најдуже танчице, а називане су, према једном тумачењу, по имену мајстора, а по другом по увознику цеви. Пиштољи и кубуре кременчаке су опет називани по облику или начи-

ну украшавања кундака (шиља – издужен кундак, леденица – цела у сребрним оковима) или су име добијали по месту израде (пећанке, скадарке, призренци). Мајстори, нарочито кујунчије, утркивали су се у украшавању свих делова и хладног и ватреног оружја примењујући све занатске технике тог времена (филигран, гранулације, гравирање, тауширање). Мотиви на оружју су одраз времена у коме су настајали, културе из које су поникли, навика и обичаја њихових мајстора, вере којој су припадали. Примењујући скупу и сложену технику тауширања златом и сребром, на сечивима и цевима оружја остављали су податке о себи, о времену израде и наручиоцу.

ОРУЖЈЕ УСТАНИКА

Дигући буне и устанке, Срби су се на разне начине снабдевали оваквим оружјем. Сачувани су примерци оружја знаменитих Срба 19. века – Илије Бирчанина, Хајдук Вељка Петровића, Милосава Ресавца, Танаска Рајића, Илије Гарашанина, Јакова Ненадовића, Стевана Петровића Книћанина. То је било време када се оружјем још увек могло витешки ратовати и када је јунак морао бити срца јуначкога. Нашим јунацима чије оружје чувамо дивили су се и њихови љути непријатељи. Мехмед ага Фочић о Илији Бирчанину, кога је на превару ухватио и погубио 1804. године, говорио је као о „диву у богатом руху и под блиставим оружјем“.

У овој збирци налазе се и примерци оружја рађени на Кавказу, које је на Балкан стизало посредством Черкеза средином 19. века, док је део стигао као породично наслеђе Руса емиграната који су после Октобарске револуције нашли уточиште у Србији. ■

Анђелија РАДОВИЋ,
виши кустос

Јатагани, шиље и леденице

ПРЕДУСЛОВ ОПСТАНКА

Период 19. века, нарочито његова друга половина, представља време убрзаног развоја ватреног оружја и општег техничког и технолошког прогреса. Један од веома значајних тренутака у развоју стрелачког наоружања био је проналазак експлозивних смеша које су се иницирале механичким путем, трењем, потресом или ударом (перкусијом). Прву озбиљнију конструкцију механизма с применом ових иницијатора патентирао је 1807. године шкотски презвитеријански свештеник Александар Форзит, али су озбиљнији експерименти с преправкама кременјача на нови систем започели тек две деценије касније. У Аустрији је на усавршавању перкусионог оружја радио директор бечког арсенала барон Виченц фон Аугустин. Појава перкусионог оружја, нама познатих капислара, означила је велики еволутивни корак, али будући да је било спредпуњеће убрзо је превасиђено појавом практичнијег и ефикаснијег острапунеће оружја. Већ крајем века дошло је до развоја полуаутоматског и аутоматског оружја.

МОДЕРНИЗАЦИЈА

Период 19. века је за Србију време ослободилачких ратова и борбе за независност на путу стварања модерне државе. Већ у Првом устанку недовољна количина оружја и цебане представљали су озбиљну тешкоћу за устанике, да и не говоримо о недостатку савременијег оружја какво су поседовале европске војске тога доба. После стицања вазалне аутономије 1830, Србија је добила право да легално набавља оружје за „неопходне“ трупе. Оружје је набављано углавном из Русије и Аустрије. Прва регуларна пушка произведена за српску војску набављена је у Лијежу код белгијског произвођача Огиста Франкота. Једини нама познати, комплетно сачувани примерак тог оружја М1856, система Мини-Франкот-Петровић, чува се у Војном музеју и припадао је дивизијару Живку Давидовићу, чије име је златом тауширано на цеви. Пред ратове за ослобођење и независност 1876–1878, модернизација оружја била је услов без кога се није могао остварити тако велики циљ. Турска војска је већ поседовала једнометне острапуге система Хенри-Мартини М1871 и релетирке система Винчестер М1866. Новца за набавку новог оружја није било довољно, па су Срби нашли најпрактичније решење да старе перкусионе спредњаче конвертују на једнометни острапунећи систем. Премда је такво оружје било инфериорније од новог, оно је било јефтиније, а опет много боље од спорих и неправичних спредњача. После извесног лутања усвојен је Пибодијев конверзиони систем. Чувена српска

Српска официрска коњичка сабља М1895

Период 19. века је за Србију време ослободилачких ратова и борбе за независност и пут ка стварању модерне државе. Управо те чињенице условљавају њену потребу да модернизује своје оружје како би ишла у корак с временом и потенцијалним противницима.

Српска пешадијска пушка систем пибоди М1870

„пободуша“ модела 1870 прославила се у ратовима за ослобођење и независност, али је, нажалост, сачуван врло мали број тог оружја. У Војном музеју налази се неколико примерака чувених „кашикара“. У Збирци је и луксузна стрељачка острагуша система крнка књаза Николе Петровића, поклон бечког фабриканта Томаса Седелра приликом потписивања уговора о изради 2.500 пушака за црногорску војску. Кнез Никола се у потрази за савременом острагушом определио за оружје чешког конструктора Силвестера Крнке.

По стицању независности 1878, један од приоритета српске државе била је модернизација војске и оружја. Пушка система пибоди имала је поред осталих недостатака и застарели велики калибар 14,9 мм. Требало је наћи решење за нову модерну острагушу мањег калибра. Тако је после студиозног пројекта и великог конкурса од 1879. избор пао на Маузерово решење са побољшаним балистичким својствима, које дугујемо српском артиљеријском мајору Кости – Коки Миловановићу. Тако је настала чувена кокинка, српска једнометна острагуша Маузер–Миловановић М1880, кал. 10,15 мм, која се током наредних десетак година сматрала најбољом пешадијском пушком у Европи. У Војном музеју налази се свега неколико кокинки, међу којима су и наградни примерак који је припадао генералу Милојку Лешјанину, тадашњем министру војном и председнику стрељачких друштава Србије, и још један наградни комад о чијем власнику немамо података, осим да је пушка припремљена за награду у време краља Александра I Обреновића 1894. године. Луксузне пушке које су дорађиване у крагујевачкој војној фабрици спадале су у категорију почасних награда Њ. В. Краља, на војним такмичењима у гађању из формацијског оружја.

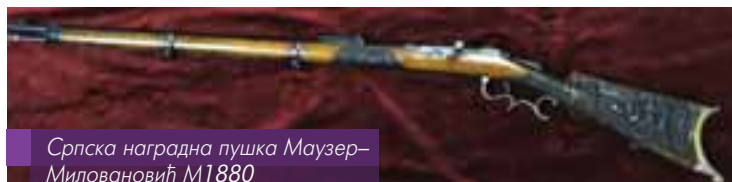
ВИШЕМЕТНО ОРУЖЈЕ

У другој половини 19. века појављује се вишеметно оружје, што поново примораво Србију да модернизује своје оружје како би ишла у корак с временом и потенцијалним противницима. У то време се по тактичко-техничким особинама и квалитету истицао Маузеров брзометни систем и Србија се поново определила за фирму са којом је већ имала искуства и чији је квалитет уживао поверење. Прва српска брзометна маузерка модела 1899 заснивала се на шпанском моделу 1893, а нешто каснији модел 1910, базиран је на немачком најновијем систему из 1898. године. Сачуван је веома мали број стрељачког српског оружја с којим је српска војска водила балканске ратове и Први светски рат, и та малобројна колекција, заправо, представља најзначајнији део ове збирке формацијског оружја. Уз Маузерове пушке, од посебног је значаја једини сачувани примерак српског митраљеца система максим М1909. Митраљез је производ немачке Фабрике оруж-

ја и муниције, а на поклопцу сандука урезана је посвета: Народ округа нишког своме јуначком другом пешадијском пуку књаза Михаила. У збирци су сви типови стрељачког оружја којим је Француска опремила српску војску пред излазак на Солунски фронт 1916. Збирка обилује савезничким и противничким оружјем из балканских ратова и Првог светског, а међу експонатима је и радни сто аустроугарског фелдмаршала Светозара Боројевића, на којем је плочица са натписом: За овим столом је у Првом светском рату 1915–1918 генералпуковник Боројевић лично пратио битку на Сочи, написана на немачком језику.

СРПСКИ РЕВОЛВЕРИ

У невеликој збирци пиштоља и револвера издвајамо три српска револвера система наган М1891, од којих је један израђен као почасна награда Њ. В. Краља. Ту је и неколико црногорских револвера система гасер М1870 и перјаничких револвера истог система модела 1870/74. У области стрељачког наоружања Црна Гора је представљала прави изузетак. Тамо је сваки војник био наоружан револвером, јер се борба водила највећим

Српска наградна пушка Маузер–Миловановић М1880

делом прса у прса и револвер је био незамењив. У српској војсци, пак, револвери су били од другоразредног значаја намењени личној одбрани старешина, као што је то било у осталим европским армијама.

Што се хладног оружја тиче, збирка садржи колекцију од око 200 сабљи различитих модела и провенијенције. У Србији је 1861. године прописана трајна подела на сабље са белим „ефесима“ (балчацима) за коњицу и артиљерију и жутим „ефесима“ за пешадију и све остале родове. У овом фонду најбројније су руске и аустројске сабље, а Војни музеј такође баштини и сразмерно већи број српских пешадијских сабљи модела 1861/70, од којих се издвајају сабље војводе Живојина Мишића, генерала Павла Јуришића Штурма и генерала Ивана Павловића, али и сабље јавности мање познатих официра српске војске. Међу коњичким сабљама „старог“ прописа из 1861. године издваја се сабља Љубомира Лешјанина. Она на сечиву носи традиционалну војничку девизу која као императиве истиче војничку част и достојанство: Не вади је без повода, не враћај је без части и година 1884. Не смемо заборавити сабљу истог прописа која је припадала првом управнику Артиљеријске школе Франђи Заху, која је израђена је у Толеду, древном шпанском оружарском центру.

Српске коњичке официрске сабље модела 1895 су прилично малобројне, а посебно место припада сабљи коју је фирма Вајер-

зберг-Киршбаум у Солингену даровала краљу Александру Обреновићу. Примерци оружја које су произвођачи поклањали нашим владарима били су луксузне израде, али, у суштини, они су само део успешног маркетинга оног фабриканта коме су поверени послови око наоружања српске војске. Коњичка сабља овог модела била је прва која је на корпи носила српски државни грб и с мањим модификацијама остала до данашњег дана официрски статусни симбол и веза данашње војске са традицијом 19. века.

За крај овог текста, који је само кратак преглед вредне и разноврсне збирке формацијског оружја 19. и почетка 20. века, издвајамо фонд одликаних руских сабља међу којима се налазе и две додељене нашим достојанственицима. Од непроцењиве вредности је дијамантска сабља за храброст кнеза Милана Обреновића, прослављеног војводе рудничког и брата по мајци кнеза Милоша Обреновића, којом су га Руси одликовали током Првог устанка 1807. године. Овај ексклузивни примерак је сигурно један од највреднијих експоната који се чувају у Војном музеју. Одликујући устаничке вође

златним и дијамантским оружјем Руси су учинили сасвим нарочит изузетак, који је током 18. века био незамислив. Била је то искључива привилегија поданика Руске империје. У збирци је и дијамантска сабља, дар руског цара Николаја ИИ Романова кнезу Арсену Карађорђевићу за исказану храброст команданта гардијске коњичке бригаде у руско-јапанском рату 1904/1905. Ова награда, иако највишег ранга, ипак спада у уобичајену руску институцију награђивања златним оружјем, јер је кнез Арсен Карађорђевић одличе стекао у руској служби. Сабљу је Војном музеју поклонио кнез Павле Карађорђевић.

Из категорије даровног оружја поседујемо и сабљу коју је краљ Александар Обреновић добио од персијског шаха са годином 1901/02. и посветом на сечиву која гласи: *Ову сабљу учини благословеном, о Племеници и Вечити! Мом власнику не дај пропаст, о Господе, док му живот траје.*

Још једна сабља, лични дар кнеза Петра Карађорђевића црногорском војводи Миљану Вукову Вешовићу (Вуковићу), откупљена је пре двадесетак година за ову збирку. Када је кнез Петар Карађорђевић дошао по други пут у Црну Гору 1883, донео је на дар виђенијим војводама шест сабљи са својим именом и титулом урезаним на сечиву: Књаз Петар Кара-Ђорђевић. Кнез Петар Карађорђевић је тада даривао војводе Миљана Вукова Вешовића, Петра Вукотића, Божа Петровића, Илију Пламенца и Марка Миљанова Поповића. ■

Бранка МИЛОСАВЉЕВИЋ,
музејски саветник

Збирка фабричког наоружања од 1918. до 1945.

ПЕРСОНАЛИЗОВАНИ ПРЕДМЕТИ

Немачки аутомат MP40

Збирка је настала после Другог светског рата у оквиру обнове Војног музеја и његовог фонда, а у тада веома присутном заносу победе над фашизмом. Идеја је била да се на најрепрезентативнији начин прикаже борба југословенских народа у Другом светском рату, те је стога ова збирка у изложбеном простору Војног музеја и добила највећу заступљеност, чак цео спрат посвећен периоду од 1918. до 1945. године. Предмети су сакупљани са целе територије тадашње Југославије, а као резултат остала је веома импозантна збирка која је у потпуности покривала борбу НОВЈ у Другом светском рату. Данас, Збирка фабричког наоружања од 1918. до 1945, уз око три и по хиљаде предмета, још је богатија, разноврснија и вреднија, а уз ексклузивност појединих предмета представља куриозитет не само у националним оквирима већ и на простору Европе, па може се рећи и света.

ПАРТИЗАНСКИ УНИКАТИ

Посебни део збирке заузима наоружање из периода између два светска рата које је било у употреби војске Краљевине СХС, односно Краљевине Југославије. Војни музеј се може похвалити да својим предметима скоро у потпуности покрива арсенал пешадијског наоружања тог периода и то са веома очуваним примерцима.

После велике победе у Првом светском рату и стварањем Краљевине СХС, створени су услови за модернизацију војске и у складу са тим за набавку модерног наоружања којим би се опремила војска. У првим годинама војска је била наоружана оружјем заосталим из претходних епоха међу којима је била присутна изузетна разноликост. Поред српских пушака типа Маузер–Миловановић, у употреби су биле и француске трометне пушке Lebel, аустријски Mannlicher M-98, пиштољи Luger P-08,

Можда не највреднија збирка Војног музеја али свакако једна од оних које изазивају највеће интересовање посетилаца је Збирка фабричког наоружања од 1918. до 1945. Она се и даље, упркос временској дистанци, константно обнавља и обогаћује веома вредним предметима.

Mauser M-1928 и остали. У наступајућим двадесетим годинама набављено је ново наоружање које је требало да постане формацијско у војсци Краљевине СХС. Војска је наоружана пиштољима типа Browning M-1910/22 „Војно-државним“, а потом и модерним пушкама Mauser M-24, које су се производиле у Крагујевцу и које су обележиле тај период али и будуће. Међу набављеним оружјем касније се јављају и немачки лаки митраљез MG-08 и чешки пушкомитраљез Збројовка ЗБ-37, затим пиштољи Beretta M-34 и Збројовка ЗБ-38, сви у поседу збирке.

Највећи и најзначајнији део ове збирке свакако представља наоружање коришћено на простору тадашње Југославије током Другог светског рата. То је углавном оружје које су употребљавале немачке, италијанске и остале окупаторске јединице и покрети отпора у земљи, међу којима има примерака оружја из арсенала војске

Пиштољ valter P38

Краљевине Југославије, заплена од окупатора, импровизованог, израђеног у герилским радионицама, и оружја које је покретима отпора достављано у оквиру савезничке помоћи.

Импровизовано оружје из партизанских радионица представља својеврсно благо Војног музеја, јер је само по себи уникатно и вредно, што по самој изради, што по домишљатости при изради. Збирка поседује прве пушке тзв. „партизанке“ израђиване у фабрици у Ужицу, које су у ствари пушке типа Mauser M-24 са мало скраћеним цевима. Пушке су на себи носиле жиг, петокраку звезду са српом и чекићем. Из ужичке фабрике су сачуване и две машине за пуњење муниције. Из каснијих радионица сачувано је доста примерака разноврсног наоружања, попут бомби израђиваних од водоникних цени напуњених експлозивом са тзв. партизанским упалачем, комадом фитиља, затим бомбе „крагујевке“ са нарежаним телом ради веће ефикасности при експлозији. Поред бомби, израђиване су и противтенковске мине, које су уз импровизоване тромблоне биле једино решење у борби са оклопним јединицама. Мине су израђиване од бетонске цеви, ударна игла на опрузи од кованог ексера, а биле су пуњене тротилом. Из партизанских радионица су изашле и разне врсте импровизованих пушкобацача, минобачача и топова које су у почетку рата били од огромне користи у герилској борби.

Поред герилског, у збирци се налазе и примерци импровизованог оружја и направи који су користиле усташе у НДХ за мучење и убијање људи. Међу њима се налазе разне каме, батине, справе за дављење и вађење очију, а као најјезивији пример усташких злодела истиче се сач у којем је 1941. испечена једнаестомесечна Евира Поштић из Перне код Вргин Моста. Као примери неконвенционалног наоружања, ови предмети стоје да подсети и упозоре на велику трагедију коју је српски народ претрпео током Другог светског рата на простору НДХ.

ОРУЖЈА СИЛА ОСОВИНА

Што се тиче наоружања које је било у употреби војски које су чиниле Силе осовине, збирка поседује велики број разноврсних примерака са којима углавном покрива арсенал коришћеног наоружања на овим просторима. Такви су примерци немачких пушака Mauser G-98, G-45 Volksturm, којим се наоружавала

Машина за шифровање -Енигма

немачка народна милиција, и полуаутоматских G-41, па италијанских Mannlicher-Carcano M-1891, те аутомата: немачких MP-35, MP-38, MP-40 и MP-41, италијанских Beretta M-1938 и Beretta M-1938A, која је због скупине израде била позната и као ролс-ројс међу аутоматима и веома занимљивог због свог порекла, финског аутомата Suomi M-1931 и швајцарског Steyr-Solothurn M-1934, којим су Немци наоружавали припаднике усташких и домотбранских јединица у НДХ; аутоматске пушке SiG-44 коришћене у падобранским јединицама, од којих збирка поседује веома ретке примерке произведене у Мађарској; затим пушкомитраљежи MG-34, MG-42, Breda M-1930/38, бугарска лиценца данског Madsena M-24 и митраљежи MG-08, Breda M-1930 и Fiat M-1935. Од пиштоља се могу издвојити немачки Luger P-08, Walther P-38 и Walther model PP и PPK, а посебну реткост представљају артиљеријски пиштољи Luger P-08 са дугом цеви. Поред њих, збирка поседује и моделе италијанске Beretta M-1934, мађарски Frommer M-1939, шпанску Astru, пољски Radom M-1935... Списак осовинског наоружања иде и даље и убрјао широк арсенал употребљаваног оружја. То оружје су у почетку употребљавале окупаторске јединице, али је касније увелико запленивано у борби и постојало део наоружања покрета отпора. На другој страни савезничко наоружање је такође било веома присутно у борбама на тлу тадашње Југосла-

вије, пре свега преко савезничких испорука покретима отпора у току, а у већем броју пред крај рата. Од наоружања произведеног у Совјетском Савезу истичу се пиштољ *токарев* TT M-33, затим пушке мосин-наган M-1891/30 и аутомати ППШ-41 *шпагин* и нешто мање присутни ППС-43 *судаев* и пушкомитраљежи *дектарев* M-28. Поред совјетског наоружања, међу припадницима југословенске гериле било је заступљено и западно наоружање. Збирка има неколико веома занимљивих примерака. Од пиштоља се свакако истиче белгијски Browning HP-35, један од најбољих и најчувенијих пиштоља другог светског рата, затим пушке Garand M1 и Springfield, аутомати Sten I, надалеко чувени Thompson M1 и M1A1. Међу аутоматима, збирка поседује изванредан број америчких модела UD M-1942, који се нису сретали тако често током рата јер су Американци и Енглези њима опремали само обавештајце, групе које делују у позадини фронта и припаднике мисија. Један такав примерак из збирке припадао је лично мајору Стјуарту, шефу британске војне мисије при Врховном штабу.

ЕНИГМА

Поред ексклузивитета самих предмета, збирка се истиче и по броју предмета који су припадали славним личностима тог периода. Треба истаћи да се у депоима Војног музеја чувају заплене сабље усташког вође Славка Кватерника и још чувенијег немачког генерала Александра Лера, команданта групе Југ. Збирци припадају и лична наоружања и предмети Врховног команданта НОВЈ и ПОЈ, Јосипа Броза Тита, затим генерала Саве Оровића, Павла Јакшића, Петра Драпшина, Богдана Орашчанина, Моше Пијаде, др Ивана Рибара, Саве Ковачевића, Милана Шијана, уметника Ђорђа Андрејевића Куна и многим другим.

Као посебан ексклузивитет који је скоро откривен и допремљен у Војни музеј, треба поменути немачку машину за шифровање, Енигму, која је комплетно сачувана и у изванредном стању чиме се Збирка фабричког наоружања од 1918. до 1945. и Војни музеј у целисти сврставају у ризнице веома вредних предмета које су обележиле војну историју овог периода. ■

Дејан МИЛИВОЈЕВИЋ,
потпоручник, кустос

ЗНАМЕЊА ЧАСТИ

Када је 1904. године отворена прва поставка, у Музеју је већ била збирка од 232 заставе. Нажалост, иако евакуисана са осталим предметима, ова драгоцене збирке је похарана. Део збирке је 1920. године, захваљујући труду репарационе комисије, враћен из Пеште. У време од обнављања Музеја 1917. године, још на Солунском фронту, до поновног отварања 1937, прикупљен је завидан број војних застав, што уступањем одређеног броја из фонда Народног музеја (1928. године), што поклоном краљевског двора и музеја земаља савезница из Првог светског рата. Улога Народног музеја у прикупљању и чувању извесног броја застава у време Другог светског рата веома је значајна.

ЗАЗИДАНЕ ДА БИ ПРЕЖИВЕЛЕ

Застава, знамење одавно познато на нашим просторима, чува се са нарочитом пажњом. С обзиром на то што су израђиване од осетљивог материјала, тешко је било сачувати заставе које су несумњиво постојале у средњовековној српској држави. Најстарије заставе у овој збирци су из времена Првог српског устанка. Ту су заставе из буна, устанака и ослободилачких ратова српског народа у 19. веку, неколико дворских и спомен-застава, а ту су и савезничке, добровољачке, али и противничке, заплене у ратовима. У збирци је и неколико турских застава које се прикупљене откупом тридесетих година 20. века. Најбројније су пуковске заставе српске војске. Од 51 додељене српским пуковима 1911. године, сачувано их је 47, од којих је једна у париском војном музеју. Под овим заставима српски пукови су се борили у два балканска и Првом светском рату. Услед недостатка материјалних средстава, и ако су били у употреби нови елементи и грб, ове заставе су тек 1930. године замењене новим пуковским заставима. Тада су, на свечаности на Бањици, предате на чување Војном музеју. Како тада Музеј још није имао своју зграду, привремено су предате на чување Задужбини краља Петра на Опленцу где су биле све до почетка Другог светског рата, када су пренете у Народни музеј. Брижни Милан Кашанин зазидео их је и сачувао од уништења.

Због традиционално посебног односа према заставима, оне су и сачуване у великом броју. За заставу је као и за Отаџбину и живот полаган. Верност војничкој застави једна је од светих дужности сваког војника. Онај који напусти заставу чини највећи грех и издајство и гази заклетву положену Врховној команди и Отаџбини. Највећа је срамота за јединицу ако допусти да јој заставка падне у руке непријатељу. А заплена непријатељске заставе сматра се највећим ратним трофејом и делом равном

Најбројнија код нас, и изузетно вредна, Збирка застava чува се у Војном музеју у Београду. Од самог оснивања Музеја, 1878. године, сходно правилима из 1879, наредбом војних власти међу првим предметима на чување предате су му ратне заставе из минулих ослободилачких ратова.

подвигу. Осећање дужности и вера у победу бодри барјактара, који чувајући барјак чува част војске и Отаџбине. Барјактарство је од вајкада додељивано по заслугама, било је велика част, али и обавеза. О таквом односу сведоче написи на неким барјацима, као што су: „За крст часни и слободу златну“, „За веру и слободу“, „За Краља и Отаџбину“, „Правда, слога, слобода“... Колико су у породици чувани барјаци сведоче бројни примери. Син војводе Милисавца Ресавца, Јосиф, очев барјак, кога је овај добио 1811. године, сачувао је и поклатио га ресавском батаљону 1876. године за добро држање гарнизона у боју код Варварина. Захваљујући оваквом односу према заставима, појединачна и институција, данас су оне драгоцене сведочанство, чувари традиција, спона времена прошлог и садашњег. Уз то неке од застав су вредна дела примењене уметности.

СИМБОЛИ

У српској историји симболи на заставима мењали су се у зависности од статуса саме државе, њеног државног уређења, од верских и културних утицаја земаља са којима је била у одређеном односу. Највећи утицај у употреби симбола на знамењима средњовековне српске државе имала је Византија. Верује се да су Византинци употребљавали заставе с крстовима већ у 14. веку. Царска заставка је била са златним крстом који је међу крацима имао четири слова В (што је значило василевс). Пошто западна хералдика није знала за слова у грбу, она су протумачена као хералдичке фигуре. Та слова су одговарала општили (оцилу), предмету потребном сваком војнику. То је био згодан симбол за ратну заставу, нарочито од почетка 14. века кад је почела употреба ватреног оружја. Овај симбол преузет од Византије, и данас је, поред двоглавог орла, један од елемената у српском грбу. О симболима на средњовековним српским заставима сазнајемо и са новца и печата тог времена. Употреба симбола двоглавог орла позната је још пре Душановог царства. Јак утицај Византије видљив је и

Спомен застава, поклон Рудничана кнезу Милану Обреновићу поводом пунолетства 1872

Спомен застава, поклон Лозничана кнезу Милану Обреновићу поводом пунолетства 1872

по томе што се од 11. века орао јавља као украс на одећи њених царских достојанственика. Тако се овај симбол појављује на одећи ктиторске слике хумског кнеза Мирослава у цркви св. Петра и Павла и на новцу Душанове властеле. Али, тек од времена деспота Стефана Лазаревића, симбол двоглавог орла постаје званични хералдички знак (грб), тачније од 1402. године, када му је дато деспотско достојанство. Традиција употребе двоглавог орла, после пада српских земаља под Турке Османлије, оживела је у време деспота Бранковића, крајем 15. века. Дакле, истовремено кад и двоглави орао, као хералдички знак у средњовековној Србији сличну улогу добија и крст са оцилима. Најстарији примерак српског крста са оцилима везан је за породицу кнеза Лазара (на полилеју у манастиру Дечани – дару кнегиње Милице). Ту се, као и касније, српска оцила удаљавају од византијског обрасца.

Изглед заставе, симболи и однос према њој регулисани су, најчешће, уредбама о заставима. У државном праву застава је, заједно са грбом, знак државног јединства и суверености, док је војна застава симбол припадности, части и борбеног јединства јединице или брода.

ПОКЛОН ОСЛОБОДИОЦИМА

У очекивању ослободилаца жене Пожаревца, Олга Манојловић, Мица Матић, Ана-Косара и Мара Цветковић, урадиле су, у илегалу, у кући докторке Софије Љешевић, 1916. године, за њих заставу. На једној страни осликане су на свили, у букету, савезничке заставе прекопиране са предратне разгледнице, око којих је венац везен свиленим концем, а на средини је српски грб. Са друге

штампане у Бечу 1741. године. Најчешћи је српски грб – крст са оцилима, познат средњовековној српској држави, а који је од 1725. званични грб уједињене Карловачке и Београдске митрополије. Рука савијена у лакту, са сабљом по Ритеру представљала је грб Раме, тј. Херцеговине. Примењујући на заставама старе грбове наручиоци су величали средњовековну српску државу, истичући потребу њене обнове. Војводски барјаци су двострани, рађени од свиле и броката. Сликани грбови на предњој страни су скоро исти као код регулашких, док је друга страна са намаланим руским грбом – двоглави тамномрки орао са раскошним ланцем са орденом св. Андреја Првозваног и осталим царским знамењима (шар, жезло) рађеним у доброј комбинацији злата на тамној позадини орла.

У недостатку уметника у Србији, заставе и оружје углавном су набављали преко Срба из Новог Сада, Сремских Карловаца и Земуна. Нацрте за заставе рађене у Сремским Карловцима, као и сликане делове, радили су тада познати сликари Стефан и Илија Гавриловић и Никола Апостоловић. Познато је да је Н. Апо-

страни везан је стилизован лаворов венац са граном палме у средини, мотив преликан са споменика кнезу Милошу Обреновићу из градског парка. На три траке везан је натпис „Храбрим ослободиоцима Србије – захвални Пожаревљани, 1914–1918“. Ова изузетно вредна застава, на молбу Пожаревљанки, 1937. године предата је на чување Војном музеју.

столовић једно време родио у Србији и вероватно сликао неке регулашке барјаци у Београду. Од неколико сачуваних војводских

барјака, једино се за барјак војводе Јеврема Ненадовића зна да је њему припадао јер је имућни наручилац, вероватно, захтевао да сликар у познатој девизи намала и његово име. Ликови светаца су чести на српским знамењима – архангел Михаил, Димитрије Солунски, свети Никола, свети Ђорђе. Ипак, најчешће се на овим знамењима среће лик св. Андреја Првозваног, који је једнако поштован и слављен у обе српске нововековне династије – Карађорђевића и Обреновића. Наиме, на дан св. А. Првозваног, 13 / 30. новембра 1806. године Карађорђева војска ослободила је београдску варош. На пуковским заставима из

1911. на предњој страни је је грб Краљевине Србије, а са друге управо апостол Андреја Првозвани, као и девиза: „С вером у Бога – за краља и отаџбину“. Рађене су без већих уметничких амбиција, у складу са предратним временом, везене су, осим шест застава које су сликане за прекобројне пукове.

ВЕЗОМ УТКАНА НАДА

Из ове збирке, по уметничкој вредности, нарочито се издвајају две заставе, Рудничана и Лозничана, поклон кнезу Милану Обреновићу IV поводом пунолетства, 10. августа 1872. Нацрт за обе заставе урадио је тада веома цењени сликар Никола Марковић. Барјак Рудничана има све елементе војничке заставе. Застава је свилена тробојница, двострана, са сликаним деловима. Са предње стране је мотив Таковског устанка (лик младог Милоша са развијеном заставом и наоружаним устаницима, те његова девиза „Ево мене, а ево вам рата с Турцима“). Око слике су маслинове и хростове гране са исписаним именима покрајина, а у угловима стилизован крин и натпис „Таково“ и „1815“, све урађено златовезом. Са друге стране је сликана икона апостола Андреја Првозваног. У угловима „1858“ – година поновног повратка Обреновића на српски престо и „1872“ – година кнежевог пунолетства. Све су то елементи којима се велича династија. На три траке је златовезни текст о дародавцу.

Застава Лозничана такође је урађена сликарском и техником веза, али знатно скромнија у уметничком смислу од претходне. Тробојница, са срмом везеним мотивима; на предњој страни је двоглави орао уоквирен стилизованом граном винове лозе, а са друге стране је икона св. Андреја Првозваног.

Нажалост, већина застави из 19. века није сачувана. О њима сведоче прописи по којим су допремане на чување у Музеј и сачувани акварели о њиховом изгледу. Ипак, сачувано је неколико барјака, српских и добровољачких из српско-турских ратова 1876–1878. године. Међу њима је, по комбинацији српске и италијанске заставе, нарочито занимљив барјак добровољаца Гарибалдинаца из Ливорна из 1876. године. Успешном конзервацијом спасене су многе заставе, од којих су неке биле у фрагментима. Тако данас имамо две посебно вредне руске козачке заставе рађене у спомен руско-турског рата 1828–1829. године.

Поред ових старих, у Музеју се чувају и заставе из 20. века. Међу њима мањи број је из периода Краљевине Југославије, док су најбројније заставе партизанских јединица НОВЈ, касније ЈА. Међу њима највредније су заставе пролетерских бригада, дивизија, корпуса, али и појединих батаљона. Сачувано је и неколико застava фашистичке Немачке и нацистичке Италије. На заставама јединица ЈНА, које су додељиване од 1954. године, наглашавана су обележја тог времена. ■

Анђелија РАДОВИЋ,
виши кустос

Лента заставе четрнаестог лешадијског пука Престолонаследника Петра

Збирка одликовања

Оваква одликовања су се појавила пре обнове државности. Владар је важне догађаје и јубилеје обележавао доделом спомен-одликовања. Награђивани су истакнути појединци за учешће у друштвеним збивањима. Од ових јубиларних одлиција у збирци је медаља за приврженост из 1859. године. Кована је у спомен на Светоандрејску скупштину када је кнез Милош враћен на српски престо. Кнез је своје присталице наградио спомен-одликовањима међу којима је и ова врло ретка медаља. Важни историјски догађаји и даље ће бити повод оснивању српских одликовања. Да би наградио преживеле учеснике и фамилије умрлих, кнез Михаило је поводом педесетогодишњице од Другог српског устанка дао да се према нацрту Анастаса Јовановића уради Таковски крст, који ће се развити у први српски орден обновљене државе и биће додељиван до краја владавине династије Обреновић. Нешто касније настаје и војна варијанта: орден Таковски крст са мачевима за ратне заслуге. Музеј поседује најлепше примерке ових ордена којима су одликоване заслужне личности из друге половине 20. века.

ПРАВО НА ОДЛИКОВАЊА

Повратак у свет легитимних држава остварен је борбама које су вођене у оба српска устанка и два српско-турска рата. Србији је призната државност на Берлинском конгресу 1878. Обновљена српска држава са одговарајућим правима добила је и право на своја одликовања. Већ 1882. Кнежевина Србија постаје Краљевина Србија, а следеће године Народна скупштина доноси Закон о орденима и медаљама. Тада је краљ Милан I Обреновић у спомен на проглашење краљевине установио орден белог орла да би њиме наградио одређене личности које су то право стекле својим заслугама према краљу, кра-

љевском дому и држави. Изглед овог ордена веома је цењен, многи га сматрају најлепшим. У збирци су примерци овог ордена из времена његовог оснивања па све до оних који су додељивани до Другог светског рата. Истим законом краљ Милан је основао и орден светог Саве. Свих пет степена, колико орден има, и примерци разних произвођача налазе се у Војном музеју. У колекцији је још један орден из периода владавине династије Обреновић. То је орден Милоша Великог, којим је краљ Александар I Обреновић обележио четрдесетогодишњицу Милошевог повратка на власт. Нажалост колекција садржи само један орденски знак коме недостаје немањићка круна у надвишењу.

Већина наших одликовања основана је поводом обележавања важних историјских догађаја. Она данас сведоче о вредностима минулог времена и о бројним личностима чија одликовања се чувају у музејској збирци.

Звезда француског ордена легије части првог степена, краља Александра Првог Карађорђевића (Врх знака је оштећен метком)

БИОГРАФИЈА НА ГРУДИМА

Орден Белог орла трећег степена генерала Михаила Срећковића

ЗБИРКА САНИТЕТА

Језгро ове збирке чине медицинске справе и разни санитарски материјал који су употребљавани у партизанским болницама током Другог светског рата. У Музеј су доспели након прикупљања на терену и то углавном на простору где су се некада налазиле партизанске болнице, а међу њима и Централна болница Врховног штаба НОВЈ. Осим инструмената и другог санитарског материјала који су фабричке израде, велики део припада импровизованим ручно урађеним инструментима и другим санитарским помагалима који су били коришћени за одређене сврхе. Ту посебно место припада партизанском бурету које је служило за парење вашљивих ствари. Тако је урађен и извесан број предмета који су коришћени у логору Аушвиц а сада су део ове збирке. Након укидања спомен-собе која је постојала на ВМА санитарски предмети и материјал пренети су у музејску збирку. Такође се ради о предметима санитета који су употребљавани у Другом светском рату. Тако је збирка употпуњена предметима фабричке израде, а обогаћена је и импровизованим санитарским помагалима. Збирка је увећана и понеким предметом савременог санитета.

Промена на српском престоли одразила се и на одликовањима, што се уочава на музејским примерцима. Своје највише одликовање орден Карађорђевог звезде династија Карађорђевић основала је у част стогодишњице Првог српског устанка. Поред бројних ордена у збирци је и закон о овом одлицију потврђен од краља Петар I у Тополи 1. јануара 1904. У ратним условима, из мирнодопских ордена Краљевине Србије настајали су ордени за заслуге стечене у рату. У Првом балканском рату краљ Петар I основао је орден Карађорђевог звезде са мачевима, који је тада био први на ранг листи наших одликовања. У збирци су, поред осталих, и сва четири степена овог ордена војводе Живојина Мишића. Ратне 1915. овај орден се увећао тако што је основан војнички орден Карађорђевог звезде са мачевима за подофицире и војнике. Међу музејским предметима у збирци је и орден којим је одликован незнани јунак на Авали. Исте године основан је орден белог орла са мачевима, чији се драгоцени знаци трећег степена са којима су одликоване пуковске заставе чувају у колекцији.

ОРДЕНИ И КОЛАЈНЕ

Развијен систем одликовања Краљевине Србије, поред ордена који су заузимали највише место, чиниле су још медаље и споменице. Издвојимо само неке од њих. Медаље су основане различитим поводом. Од давнина је награђивана код нас веома цењена особина – храброст, која је нарочито долазила до изражаја у ратним условима. Од те врсте медаља у збирци је најстарија колајна за храброст из 1876. Евидентне су промене на медаљи све до Другог балканског рата када је основана медаља за храброст Милош Обилић у златној и сребрној класи и у две величине и она је додељивана до Другог светског рата. Међу бројним медаљама у збирци је и она којом је одликован кнез Арсен Карађорђевић.

Поред храбрости награђиване су и друге важне особине које су красиле јунаке и ратнике. Због тога су основане медаље за војничке врлине и медаља за ревносну службу, које су од установљења уз извесне измене додељиване до Другог светског рата.

Ланчић са минијатурним одликовањима министра Милутина Гарашанина

Збирка поседује варијанте ових медаља које украшавају многе гране (дашчице) са одликовањима високих официра. Сада су овде захваљујући потомцима који су учинили велики дар Војном музеју.

СПОМЕНИЦЕ

Споменица је одликовање којим су обележени многи важни догађаји и важне ратне године. Већина од њих увећава нашу колекцију у којој су својом лепотом запажена и одликовања Друштва српског црвеног крста. Збирку красе и ретке медаље које је установила кнегиња а касније краљица Драга. Краљевина Србија унела је своја одликовања у заједничку државу. У новој држави краљ Александар I основао је орден југословенске круне поводом проглашења Краљевине Југославије. Ова су одликовања додељивана све до промена насталих у току Другог светског рата. Збирка поседује вредне примерке одликовања из тог периода. Југославија после Другог светског рата има социјалистичко друштвено уређење. Сходно насталим променама, из партизанских одликовања развио се цео систем одликовања СФРЈ. Овим одликовањима и одликовањима из СРЈ преосталог дела заједничке државе увећана је и наша збирка. Током савремених збивања повратак старим вредностима преко својих одликовања учинила је Република Српска. Таквим комплетом одликовања дарован је Војни музеј.

Већина наших одликовања основана је поводом обележавања важних историјских догађаја. Она данас сведоче о вредностима минулог времена и о бројним личностима, чија одликовања се чувају у музејској збирци. Награђени си имали различит положај и звања. Међу њима је велики редова, подофицира, официра, високих официра и краљева. Своја одликовања су носили према прописима који су предвиђали и ношење страних одликовања. У збирци су највиша и најбројнија страна одликовања које је за велике ратне заслуге добио војвода Живојин Мишић. Збирка страних одликовања је веома значајна по бројности предмета и по њиховој припадности. За домаћа и страна одликовања уручиване су одговарајуће дипломе које су прворазредни сведок доделе. Међу дипломама најбројније су разне домаће и стране, а највише је оних које се одnose на доделу одликовања којима је за своје заслуге награђиван војвода Степа Степановић. Богатство збирке је и у разноврсности диплома одликовања, официрских диплома и диплома разних друштава и удружења. У овој збирци налазе се музејски предмети који су припадали краљевима Александру I Обреновићу и Александру I Карађорђевићу, кнежевима Арсену и Павлу Карађорђевићу, војводама Живојину Мишићу и Степи Степановићу, генералима Михаилу Живковићу, Павлу Јуришићу Штурму, Божидару Терзићу, Јеврему Дамјановићу и другим важним личностима. ■

Душанка МАРИЧИЋ,
виши кустос

ТОКЕ ПРОТИВ УРОКА

Реч је о сукненим и о свечаним (свитним) хаљевцима који су припадали истакнутим личностима наше раније и новије историје, војводи Марку Миљанову, Илији Гарашанину, књазу Данилу Петровићу, кнегињи Зорки, познатим учесницима црногорско-турског рата. Куриозитет музеја су предивни примерци готово свих типова јелека са токама. Токе су имале искључиво декоративну функцију, иако их неки научници сматрају реминисценцијом средњовековног оклопа. Поред ознака моћи, богатства и угледа, јелек са токама је, по народном веровању, имао и тзв. апотропејску функцију. Реч је о наводном магијском дејству појединих делова овог одела који су власника штитили од „урока и злих очију“. Занатлије из приморских градова биле су чувене по изради ове свитне ношње. Посебан део чини збирка делова јахаће коњске опреме и међу њима кубурлуци, узенгије, седла и тзв. аше, парадни покривачи за седла. Сви ови предмети поред практичне намене имали су и естетске одлике.

ОРИЕНТАЛНИ ДУХ

Појава униформе одређене законским регулама везује се за владавину Луја XIII у 17. веку. У Србији је једнообразно војно одело установљено 1809. године, а носили су га Карађорђеви регулаши, наша прва униформисана стајаћа војска. Главни елементи њихове одеће били су цилиндрична капа, тзв. чакон и гуњ од ваљаног сукна. У првој половини 19. века војно одело су израђивале домаће занатлије, тзв. терзије, обашије и сељанке из домаће радиности, да би од половине 19. века терзије бивале потискиване од шнајдера и шустера који су долазили из Аустроугарске. Касније се јавља низ приватних лица и лифеваната који су набављали одећу за војску, а 1899. године Официрска задруга ће, уз повремене прекиде, бити главни извор снабдевања униформом до 1941. године.

У Црној Гори, народна ношња замењена је униформом 1896. године, када су усвојени руски одевни обрасци. Збирка Војног музеја садржи наочите војне инсигније истакнутог официра Петра Шоћа, оличене у ешарпи и парадним еполетама као ознакама официрског чина и достојанства. Од 1809. године па до данашњих дана, униформа у Србији трпела је низ утицаја који су потицали са европског Запада и из Русије. Приметан је уплив елемената оријенталног духа у неким деловима одела Народне војске из 1864. године. Драгоцени су оригинални предмети из периода Кнежевине и Краљевине Србије које баштини збирка Војног музеја. Реч је о шлему пруског типа, који се назива пиклхаубе, и генералској униформи Ђуре Хорватовића. Тај

Генералска шајкача,
1912–1918

Збирка је састављена од разноврсних предмета од којих се истичу национални костими, униформе и архивалије. Претечу униформе представља раскошна народна ношња, чији су примерци богато похрањени у збирци и сталној поставци Војног музеја.

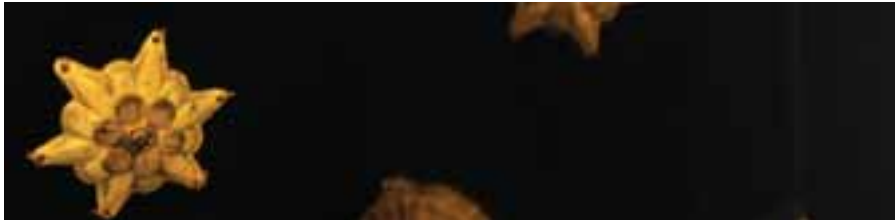
тип генералске униформе успостављен је Указом из 1882. године, када су уведене и тзв. еполетушке – плетенице за генерале. Ово је својерасно угледање на узор из пруске државе, а у складу са тенденцијом Србије да, као и пруска држава, постане стожер у процесу уједињења свих српских земаља. У то време је модернизована српска војска, укинута двојство на релацији стајаћа–народна војска, а пикантерија коју доносе осамдесете године оличена је у одомаћењу нарочите капе француског кроја, тзв. кепија, која је била у употреби до 1896. године, паралелно са шајкачом и шапком. Војни музеј чува шапку која је припадала војводи Степи Степановићу, један особен кепи краљевог ордонанса и најстарији примерак шајкаче у нас, који датира вероватно још из 1869. године.

Блештавило упадљиво декорисаних униформи лагано бива потискивано крајем 19. века, када је модернизација у наоружању, а касније и појава рововских војни, наметнула потребу за једноставнијим, практичнијим и колористички мање наметљивим облицима војног одевања. Стална поставка Војног музеја брижљиво чува најстарији и најређи пример блузе и шињела редова из 1908. године, која први пут у историји одевања у Србији одомаћује сивомаслинару боју униформе која ће суверено владати војном одевном сцени до данашњих дана.

РУСКИ ОБРАСЦИ

У току периода Краљевине СХС и Краљевине Југославије десиле су неке промене у униформи, али све до 1935. године остаће дубоко уврежени одевни обрасци из минулих ратова 1912–1918. године. Након кратког „кокетирања“ са енглеским утицајима одраженим, између осталог, и у свечаном мундиру М.1935 каквог похрањује и наша збирка, кнез Павле Карађорђевић се ипак 1939. године поново окренуо руским обрасцима и колориту који је био заступљен у српској униформи још средином 19. века. Збирка униформи баштини генералски мундир из 1939. године, који сведочи о овим настојањима централне власти. Упадљива истрајност у одржавању појединих униформи кроз векове, огледа се у српској гардијској униформи, која спаја у себи раскошне елементе хусарске доламе, али и српског средњовековног властеоског костима. Она у дугом континууму од 1859. до 1941. године представља особеног чувара српске традиције и националног идентитета. Следствено томе, од особито значаја је коњичка гардијска долама пуковника из 1933. године, коју је носио краљ Александар Карађорђевић. Раритет посебне врсте и материјално сведочанство марсељ-

ског атентата 1934. године, представљају фрак-реденгот и двороги шешир, који се, као одело морнарице, појављују још 1924. године, најпре по угледу на аустроугарске, а потом на енглеске моделе.

ПОД РАЗЛИЧИТИМ УТИЦАЈИМА

Ратови 1941–1945. године донели су шароликост униформи, па примећујемо одела различите провенијенције. Ознаке чинова на нарукављу, капи и крагни представљале су основ за разликовање јединица НОВ и ПОЈ од припадника Југословенске војске у Отабини. Војни музеј похрањује униформу Петра Драпшина, команданта Четврте армије ЈА, а из потоњег времена вредна помена је и униформа генерала Пека Далчевећа. Знатан део збирке покривен је управо униформама из периода ЈА и ЈНА. Крој, облик и материјал одела установљени 1953. и 1955. године остали су готово непромењени све до данашњих дана, са јасном изменом у ознакама на шапки, дугмадицама, рукавима и нарамницама блузе уведеним 1994. и 2007. године. Ове промене су биле саображене са императивом модерног ратовања и очувања српске традиције и националног идентитета.

Осим предмета који осликавају богату националну историју, од немалог значаја су и примерци униформи страних армија. Реч је о предметима Царске Русије и земаља Источног блока, те предметима немачке, италијанске, америчке, француске и друге провенијенције. Многи од њих предмета пристигли су као плод међумузејске сарадње или су добијени разменом са другим музејима. Нарочит куриозитет су униформе и војне инсигније које потичу из Царске Русије, а припадали су некадашњем Руском одељењу које је постојало у Војном музеју између Првог и Другог светског рата. Овде је потребно поменути наочит копоран, тј. коњички мундир из времена императора Александра III, чија је драгоценост утолико већа јер је управо такав тип мундира

знатно утицао на изглед копорана српске војске 1896. године. Такође је значајна и долама 8. хусарског лубенског пука, јер је долама конститутивни елемент српске гардијске блузе установљене 1859. године. Напоменимо да збирка баштини и примерчакова 4. маурипољског пука из прве половине 19. века, који је одликован за време српско-турских ратова. Такав тип оглавља оставио је траг на српску војничку и официрску капу с почетка и у првој половини 19. века.

Важан део збирке представљају архивалије. Овде подразумевамо својеврсне документарне изворе, који у највећој мери покривају период од 1941. до 1945. године, а мањи број се односи на време после 1946. или на

Шлем редова српске војске М1847

Део парадне адмиралске униформе краља Александра Карађорђевића

Први светски рат. Овом значајном изворном грађом обухваћени су плакати, леци, брошуре, билтени и легитимације, који осликавају не само војно-политичке, него и културне и друштвене феномене у току поменутих ратова, а односе се на НОВ и ПОЈ, али и на припаднике Југословенске војске у Отабини и Српске државне страже. ■

Маријана ЈОВЕЛИЋ, кустос

Токе књаза Данила Петровића

Свечана униформа пешадијског потпуковника за строј М1928

НОВО ПОГЛАВЉЕ

Збирка фабричког наоружања од 1945. године постоји већ дуже време у Војном музеју и у почетку је прикупљала наоружање домаћег или страног порекла којим су годинама опремени припадници некадашње ЈНА, у жељи да прикаже савремена кретања у опремању војске. Међутим, ратна дешавања током деведесетих година претходног века отворили су ново поглавље не само војној историји нашег народа већ и у овој збирци.

Сукоби у Хрватској почетком деведесетих година 20. века, распад СФРЈ, а потом и борба против албанских терориста на Косову током 1998. и 1999. године, те агресија НАТОа на СРЈ 1999, створили су нови простор у приказу националне војне историје, а самим тим и простор за прикупљање нових експоната за фонд збирке. Многи од тих предмета прикупљани су на лицу места од заплењеног оружја. Збирка и данас прикупља предмете у вези са поменутим догађајима, међутим интересовања јој се проширују као и у ранијим епохама на формацијско наоружање које се данас користи у Војсци Србије.

СЛИКА ДОМАЋЕ ВОЈНЕ ИНДУСТРИЈЕ

Најстарији предмети из збирке су они који потичу из времена развоја нове комунистичке Југославије и Југословенске народне армије, а који показују слику развоја домаће индустрије оружја преко примерака пушке М-48, полуаутоматске М59/66-чувене паповке, пиштоља М-57, пушкомитраљеза М-53 и аутомата М-56 до касније аутоматске пушке М-70, пушкомитраљеза М-72, полуаутоматске снајперске пушке М-76 и митраљеза М-84. Међу овим наоружањем произведеним после рата има и примерака оружја из ратног периода који су се и даље задржали у употреби у војсци. Поред пешадијског наоружања, збирка поседује разноврсну осталу војну

опрему која је била у употреби у војним јединицама, од експлозивних средстава, преко морнарничке опреме и оруђа, средстава везе, артиљеријске муниције... Посебан део посвећен је првом учешћу наше војске у једној међународној мисији, мисији UNEF, Уједињених нација на Синају Египту.

Као што је поменуто, фонд збирке је велико обогачен услед ратних дешавања током деведесетих. Велики број предмета из овог периода прикупљан је директно са ратишта током 1991. и 1992. године. Пошто је тада на снази био ембарго на увоз оружја, јединице Републике Хрватске опремале су се илегалним путевима и са свих могућих страна, тако да се на ратишту појавило оружје из свих делова света. Само аутоматских пушака прављених по лиценци Калашњикова има из неколико земаља: поред совјетске АК-47, ту су и мађарске, румунске, бугарске, пољске, кинеске и наравно југословенске копије. Сliku употпуњује и немачки ракетни бацач Армбруст, борбене сачмарице Моссберг 500, аутоматске пушке Р-4 калибра 5,56 мм, затим ХК МП-5 9мм, пиштољ Еуплорер 2 са оптичким нишаном, словеначки аутомат МГВ 176, разне врсте спортског и ловачког наоружања...

ФОНД КОЈИ СЕ НЕПРЕСТАНО ОБНАВЉА

Додатни део слике који описује сукобе у Хрватској представља импровизовано оружје намењено за мучење и убијање цивила и заробљених припадника ЈНА. Списак предмета, као и у претходном рату, говори о бестијалности која је неизбежно пратила операције на хрватском ратишту. Највећи број поменutih предмета чине ручно рађени бодже и каме познате под називом „србосјек“. Поред њих, ту су и секире, сатаре, мачете на којима се и даље налазе трагови људске крви. Још страшнију слику остављају предмети за мучење као што су „медвеђа шапа“, справа са зашиљеним канџама која је служила за киданње меса, затим „клететуше“ сачињене од ланца, која су служиле за дављење тако што се ланац стегао жртви око врата, справа за избјање очију и дављење прављене од бодљикаве жице и разне врсте палица за батинање. У збирци чак постоји и људска лобања на којој је исписана потерница за Миланом Мартићем.

Последња ратна дешавања на територији Србије су такође добила своје место у Војном музеју и допунила фонд ове збирке. Један део повезан је са борбом против албанских сепаратиста и, као у случају сукоба у Хрватској, овде постоји широк арсенал оружја са свих страна света. Од заплењеног оружја збирка поседује аутоматске пушке М-56 кинеске и М-68 корејске производње, затим ки-

Аутоматска пушка АК-47

неске ручне бацаче М-49 и М-56 и бестрзајне топове, аутомате Инграм М-11 9мм, снајперске пушке Сиг Сауер 7,62 мм и далекометне Баррет 12,7 мм. Други део је посвећен агресији НАТОа и бомбардовању СРЈ, где су приказани наоружање и опрема пилота које је оборила ВЈ, а као најзанимљивији експонат истиче се део крила авиона Ф-117А Стеалтх, који је оборен 27. марта 1999. Посебан акценат је на употреби оружја забрањених конвенцијама о ратовању, а које је током бомбардовања константно употребљавано. То се углавном односи на касетне бомбе и на муницију са осиромашеним уранијумом.

Последњи део збирке и онај који се константно обнавља и унапређује представља наоружање које је данас у употреби у Војсци Србије, чиме Војни музеј обезбеђује континуитет у приказу формацијског наоружања које је војска користила још од оснивања модерне српске државе! ■

Дејан МИЛИВОЈЕВИЋ,
потпоручник, кустос

ГРАЂА ОД КОЈЕ СЕ ПРАВЕ СНОВИ

Сликари су били распоређени у ратне јединице да би пратили живот на фронту и операције наше војске. У првим годинама рата, у своје мале блокове скицирају и своје прве ратне утиске - фигуре или ликови обичних војника, официра, рањеника, скице положаја, оружја, борбе, смрти. То је драгоцену грађу о једном времену и његовим напорима и идеалима.

Уметничка збирка Војног музеја јединствена је по броју и вредности уметничких дела којима располаже. Заслуга за њено оснивање припада генералу Војиславу Вуковићу, који је на дужности управника Војног музеја био од 1934. до 1945.

године, али и Саветодавном и Уметничком одбору Војног музеја. Уметничка дела су у Музеј стизала путем откупа, поклона или поруџбина. Министарство војске и морнарице Краљевине Југославије обезбедило је знатна материјална средства за откуп уметничких дела за Војни музеј, што је допринело да се за кратко време створи вредна колекција. Фонд уметничке збирке увећавао се и даровима од установа и појединаца. Међу првим дародавцима били су уметници и њихови потомци.

Велика добротворка београдских културних установа Катарина Јовановић, кћи Анастаса Јовановића, поклонила је вредну колекцију очевих литографија. Дародавац Војног музеја био је и вајар Сретен Стојановић, поконио је бисту краља Александра I. После продаје својих радова сликар Михаило Миловановић поконио је Музеју две своје слике. Сликарка Љубица Луковић је после продаје слика сестре Надежде Петровић, поконила Надеждину палету и њен чувени Аутопортрет, који је 1947. уступљен Народном музеју у Београду.

РАТНИ СЛИКАРИ

Народна скупштина Краљевине Југославија поклонила је слику Николе Бешевића Краљевић Марко на Шарцу. Народни музеј је 1938. године поконио Војном музеју седам изузетно вредних портрета: Портрет Карађорђа, рад Уроша Предића; Портрет кнеза Александра Карађорђевића, Уроша Кнежевића; затим Портрет кнеза Милоша, дело аустројског сликара Јоханеса Беса; Портрет краља Милана (није сачуван) и Портрет кнеза

Лукијан Бибић, Јаков
Ненадовић, уље на платну

Паја Јовановић, краљ
Александар Карађорђевић,
уље на платну

Михаила, оба од Стевана Тодоровића, Портрет краља Милана (оснивача Војног музеја), настао у Паризу у атељеу Надар; и Портрет краља Александра Обреновића, рад Марка Мурата.

Посебну драгоценост уметничке збирке представљају радови „ратних сликара 1912–1918“. Сакупљено је око 500 слика, скица и цртежа осамнаест ратних сликара. Национални ентузијазам понео је у страхоте ратног вихора читаву једну генерацију ликовних уметника. На бројним српским ратништима од Цера до Солуна, у периоду од пропасти да ослобођења, стварало је око четрдесет сликара који су били углавном ратници или добровољне болничарке. Сликари су били распоређени у ратне јединице да би пратили живот на фронту и операције наше војске. У првим годинама рата, у своје мале блокове скицирају и своје прве ратне утиске – фигуре или ликови обичних војника, официра, рањеника, скице положаја, оружја, борбе, смрти. То је драгоцен грађа о једном времену и његовим напорима и идеалима.

Поред брижљиво неговане документарне уметности, у четири трагичне ратне године, у изгнанству, у збегу, на острвима рана, мучеништва и лечења настала су и најзначајнија импресионистичка платна српске уметности. Међу ратним сликарима било је и оних који су стварали нашу модерну уметност – Надежда Петровић, Коста Миличевић, Михаило Миловановић. Тако је Први светски рат и поред свих тешких губитака које јој је нанео, обогатио српску уметност за знатан број ремек дела.

После Другог светског рата, Уметничка збирка Војног музеја увећана је за још један фонд ликовних дела. Реч је о радовима који су настали од 1941. до 1945. године. Откупом и поклонима стечена је ова колекција која садржи дела активних учесника НОР-а и уметника који су године рата провели у заробљеничким и концентрационим логорима. Фонд Уметничке збирке се и даље увећавао делима племенитих дародаваца Војног музеја. Међу послератних дародаваца треба истаћи потомаке генерала Војислава Вуковића и генерала Јеврема Дамјановића, који су, осим пор-

трета својих угледних предака, Војном музеју поклонили и друге вредне музејске предмете. На иницијативу тадашње Галерије Дома ЈНА, од групе академских сликара наручено је да се уради колекција портрета генерала ЈНА. Колекција садржи 30 портрета. Галерија је Војном музеју предала колекцију 1987. године. Велику донацију Војном музеју учинила је Галерија Централног клуба Војске Југославије 1993. године. Том приликом Уметничка збирка увећана је за 391 вредно ликовно остварење, а реч је о делима савремене уметности, с темом Другог светског рата или савременог војничког живота. Радови су наших великих уметника, између осталих: Мила Милуновића, Милана Коњовића, Милоша Бајића, Раденка Мишевића, Бошка Рисимовића и других. Сликари Милош Гвозденовић је поконио 10 својих слика рађених по фотографијама које приказују Церску битку, а недавно је Министарство одбране Војном музеју уступило шест вредних слика.

ТВОРЦИ ИСТОРИЈЕ

У атмосфери интересовања за историју и историјске личности, сасвим је природно што су предмети од посебног интереса били баш портрети, тим пре што је та грана сликарства служила и као својеврсна генеалогска документација. Такође, није случајно што Војни музеј садржи велики број портрета и што баш тај део колекције представља зачетак уметничке збирке. Ликови историјских личности су од давнина били велика инспирација ликовним уметницима. Приказати сликарским средствима једну личност, која је снагом свог духа у кључним и преломним тренуцима историјског развоја једне нације одиграла улогу предводника, представља тежак и одговоран посао. Потребно је помирити слободу уметничког стварања и строге историјске захтеве, створити што вернију слику личности, времена, амбијента, како би портретисани остао у трајној усломени. Сликари су били принуђени да поштују посебне захтеве наручилаца и да проналазе концепцијска решења којима би задовољили њихове жеље али и себе као уметничке ствараоце. У збирци се налазе радови најславнијих српских уметника као што су: Урош Кнежевић, Стеван Тодоровић, Урош Предић, Паја Јовановић, Коста Миличевић, Вељко Станојевић, Петар Лубарда, Мило Милуновић, Младен Србиновић. Ту су и радови уметника који су неправедно заборављени: руски сликар Всеволод Гуљевич, портретиста Никола Милојевић, сликар Михаило Миловановић. Пружила нам се прилика да им укажемо дужну пажњу и представимо њихова дела, јер захваљујући њима наша уметност је обогачена многим одличним радовима.

У оквиру Уметничке збирке Војног музеја налази се и изузетно вредна картографска збирка, која обухвата оригиналне гео-

графске и војно географске карте XVII, XVIII и XIX века, урађене углавном у старој графичкој техници бакрореза, а потом бојене ручно. Уз карте, ту се налази и вредна колекција ведута старих градова. Одликују се високим уметничким квалитетом, садржајном географском целовитишћу, тачношћу уцртаних података примерених времену у ком су настали, изузетном калиграфијом и орнаментиком.

Данас Уметничка збирка Војног музеја поседује око три хиљаде радова и они су различити и по времену настанка и по својој ликовној вредности. У дугом раздобљу од XVII века, које потресају ратови и бурни историјски догађаји, стварало је више сликарских нараштаја различитих опредељења. Заступљена су дела водећих представника барока, романтизма, реализма, сецесије, импресионизма, поетског и колористичког

Атеље Надар, Париз, кнез Милан Обреновић, уље на платну

реализма, експресионизма, све до појаве апстрактне уметности и нове фигурације. Заступљени су радови великих мајстора, али и сликара чији нешто скромнији рад никако не умањује њихову улогу. Напротив, њихови радови представљају веома значајан податак о људима и догађајима из наше прошлости и богата су документација, жива, непосредна, која нам дочарала ликовне оних који су стварали нашу историју.

Љубица ДАБИЋ,
виши кустос

ЕСТЕТИКА ОРИЈЕНТА

Мада није од националног значајна, збирка оружја ваневропских земаља завређује пажњу по бројности експоната, њиховом егзотичном изгледу и начину употребе

У Збирци Војног музеја најбројније је оружје афричких земаља. Од укупно 144 примерка, 109 је прикупљено тридесетих година 20. века, а 35 је откупљено 1951. године. Од афричког оружја занимљива је мала збирка из Конга, као и путеви којима је приспела код нас. Наиме, део овог оружја Војном музеју је 1935. поклонио генерал Душан Стефановић (министар Војске Краљевине Србије, канцелар краљевих ордена Краљевине Југославије). Он је раније био ађутант краља Петра Карађорђевића у време када је др Коста Динић био краљев лични лекар. Пошто генерал Стефановић није био у Конгу, он је вероватно те предмете добио на поклон од др Динића или од самог краља Петра. Динић је био у Женеви 1895. године приватни краљев лекар, али је од 1897. до 1902. боравио у Конгу. Одатле се са колекцијом оружја вратио у Женеву и половину поклонио Петру Карађорђевићу. Они су збирке донели у Србију 1903, али се оба губи траг у Првом светском рату.

Поређењем предмета са сачуваних фотографија изложених на зиду у кући Динића и предметима у нашој збирци, те њихове подударности, сматра се да су из истог фонда. Велика је сличност ратних ножева, стрела, копља, мачева и секира, а посебно су занимљиви ударни ножеви племенских поглавица. То је двосекло сечиво са врхом у облику кљуна и са по два до три кружна отвора. Ваљкаста дршка је од ебоневине, по ивицама украшена месинганим розетама европског типа.

Слични ножеви потичу из Судана где су били национално бацачко оружје, са полумесечастим врхом, оштрим са обе стране. Бацало се хоризонтално, при чему се обртало око своје осе, те је најчешће служило као претеће оружје. Примерци са југа земље, који су више украшавани, служили су као ратнички накит. Кијаче, тешко ударно оружје од ебоневине, типично је за старосуданска племена и племена на северу Конга.

Оружје са подручја Марока интересантно је по утицајима европских стилова у изради. Домородачко становништво Марока су Бербери и Арапи, док мањину чине Јевреји (златари и трговци пореклом из Шпаније), Шпанци и Французи. Све до продора европског фабричког оружја, у Мароку су израђиване по-

знате пушке кременаче у Тетиану, Фесу и Маракешу, сабље арапског типа, бодже и месингани оружни прибор. Сачувани су примерци барутница из 19. века. Посебно је вредна пушка кременача, веома квалитетно украшена. Табан је цизелиран са нечитким натписом европског порекла, док је на цеви гравиран и посребрен арапски натпис. Типичан марокански широки кундак је, као и усадник, сав изрезбарен.

ња дрвета и камена, јер метал у Океанији до појаве Европљана није био познат. Најзначајније је оружје са Адмиралских острва. Становници овог подручја користили су копља, ређе бодже, секире, а лук и стрелу су употребљавали само за лов. Од 1887. почели су да, посредством Европљана, користе ручно ватрено оружје. Карактеристика њиховог оружја је што су врхови копља и бодже од обсидијана – камена вулканског порекла.

Део збирке оружја Азије, Африке и Океаније

У Алжиру, у Кабилима, где су живели најчистији Бербери, израђивано је најразличитије оружје и коњичка опрема. Нарочито су се истицали у украшавању оружја, седефом, коралима, бакарном и сребрном жицом примењујући груби филигран. Користили су геометријску орнаментiku, типичну за Бербере. За дрвене делове оружја користили су сопствену ораховину, док су цеви за ватрено оружје набављали посредством Турака.

ТАБУКЕ, КУКРИ И КАТАНЕ

Занимљиви су мачеви – табуке, оружје Туарега, потомака старог становништва Либије. Сматра се да су их радили по узору на римске мачеве или мачеве крсташа. Најчешће су били у наоружању старешина, али су с временом постали декоративни део мушке ношње племена од западног Судана до Нила.

После Другог светског рата Војни музеј је добијао на поклон и откупљивао предмете пореклом из Азије и Океаније. Са овог подручја чува се око 50 предмета, прикупљених почетком 20. века. Израђени су на традиционалан начин обрде и уметничког украшава-

Више су их користили као оруђе. Копља су им служила за препад противника и као плесни украс. На средњем делу дршке причвршћивали су фигуралну композицију главе крокодила и људске главе, која означава успомену на претка. Лукови и стреле са Иријана (Н. Гвинеја) су од бамбуса и лике. Са Соломонских острва су копља са стилизованом представом човека, која треба по веровању да носиоцу позајми снагу.

Од оружја пореклом из Азије веома су занимљиви примерци бодже – кукри, из племена Гурка из Бурме. Челничко сечиво, благо повијено, при врху проширено са корицама украшеним црвеним и зеленим коралима. Из Кине потичу познате катане, оклопи и ритуални предмети, међу којима је бронзана фигура бога рата. Из Индије су криви бодже и гоничи слонова. Веома декоративни штитови потичу из Персије, одакле су и занимљиви буздовани у облику људске и волујске главе. Служили су најчешће као украсни предмети. ■

Анђелија РАДОВИЋ,
виши кустос

Збирка фото-документације

ТРЕНУТАК ВЕЧНОСТИ

Ниједан други извор, ма како да је објективан или сликовит, не може тако јасно и живо, као фотографија, описати човекова осећања. Лице борца који у рову очекује команду за јуриш на непријатеља је веома тешко описати речима, осећања заробљеног војника, такође.

Фонд фото-документације је највећа збирка у Војном музеју, која се састоји од материјала забележеног на стакленим фотографским плочама, панорамским негативима, негативима и фотографијама. Фотографија као историјски извор је изузетно значајна за историчаре, за истраживаче веома занимљива, а често и незамењива. Она нам пружа непосредно сведочанство о разним догађајима, али и поглед из једног другог времена на људска осећања, патњу, бол, страх или весеље и срећу.

Ради лакшег сналажења у обиљу материјала фото-документација подељена је на посебне фондове који обухватају различите периоде.

Фонд раније ратне историје обухвата период од појаве првих фотографија у Србији и првих путујућих фотографа, па све до кроја Првог светског рата. Овај, можда најзначајнији фонд, садржи веома важне фотографије које представљају културну баштину српског народа. Многе фотографије из овог фонда су већ познате јавности јер се налазе, као илустрације, у готово свим историјским делима, убиеницима, новинским чланцима и фељтонима који се баве овим периодом. Сачуване су много-

бројне фотографије српских династија Обреновића и Карађорђевића, многих познатих и важних личности, али и фотографије младих људи који ће се тек касније изборити за своје место у историји, постати познати и славни. Управо је такав случај са сликама младог, још голобрадог, питомца 32. класе Краљевске српске војне академије Војислава Танкосића или младог поручника Живојина Мишића.

РАТНИ ФОТОГРАФИ

Како су историју српског народа са почетка 20. века обележила велика ратна искушења, прво у ослободилачким ратовима, а касније и одбрана отаџбине у Првом светском рату, тако су и фотографије из овог периода углавном документарне слике људског страдања, патње али и борбе за опстанак. Врховна команда српске војске је веома рано схватила пун значај и важност фотографије. Већ 1912. године Врховна команда уводи звање „ратног сликара“, а сликари и фотографи су имали дужност да прате и бележе све важније догађаје на сектору фронта који би им био додељен. „Упут за употребу ратних сликара придодатих штабовима виших јединица на бојишту“, штампан у Ваљеву августа 1914. године, веома је

јасан о улози ратних сликара (фотографа) и у њему се изричито каже: „Ратни сликари не треба да пропусте ниједан важнији моменат борбе, који би био од вредности за историју. Ради тога потребно је да они са најживљим интересовањем – по потреби и са личним пожртвовањем – прате ток борбе, старојући се да се што више унесу у суштину њену и да понесу што јаче импресије из ње“. Правилно схваћен значај фотографије омогућио је да се њиховим објављивањем у инострану штампи знатно утиче на формирање јавног мњења. Најбољи пример је ратни сликар Владимир Бецић, који је био дописник француског часописа „Лиллустратион“ где је објављивао фотографије са фронта и тако умногоме допринео да француска јавност схвати величину ратних напора Краљевине Србије и њеног народа. Српска војска је користила фотографије и као моћно средство за подизање морала властитим трупама, о чему нам најбоље сведочи допис Дунавске дивизије од 12. новембра 1917, који се заједно са једном фотографијом чува у збирци Војног музеја. У допису насловљеном на штабове свих пукова се каже: „Част ми је послати примерака (не каже се колико) фотографије која представља погреб српских заробљених војника, који

Албум, поклон официјерског
кора кнезу Милану
Обреновићу, 1872

су једног дана месеца јануара ове године освајали мртви у заробљеничком логору у Ашаху у Аустрији, услед зиме и глади. Ову је слику пренео један од наших размењених војника, који је био у заробљеничком логору. Молим да се по једна фотографија пошаље сваком батаљону и нареди да се иста покаже сваком војнику и том приликом на убедљив начин му представе тешке муке, невоље и патње, које немилосрдно сатиру наше војнике у ропству код непријатеља”.

После 1918. године и краја Светског рата није престало интересовање за фотографију. Сада у мирнодопским условима бројни фотографи бележе разне важне догађаје који су окупирани пажњу јавности новонастале државе, и који су данас похрањени у фонду Прес бироа. Призори церемонија потписивања важних државних споразума, као што су уговори о савезу Мала Антанта или Балканска Антанта, смењују се са сликама свечаних дочека разних државних делегација, као што је била посета начелника генералштаба САД генерала Далгаса Мек Артура, током септембра 1931. године. Ипак, далеко су бројније фотографије које приказују сасвим обичан живот једноставних људи и обичних војника. Пуковске славе, маневри, параде, гимнастичке вежбе и вежбе на стрелишту јасно нам дочаравају свакодневне, мирнодопске задатке краљевске војске.

ДОКАЗИ ЗЛОЧИНА

Нажалост, период мира није дуго трајао. Нови светски рат погодио је и нашу земљу. Ратна збивања, патње, страдања, страх и бол опет су се нашли пред објективима бројних аматера и професионалних фотографа. Свесни огромне моћи фотографије све стране у

Повлачење преко
Албаније, 1915

овом сукобу су се трудиле да забележе што више значајних момената и искористе их за своје потребе. На фотографијама је јасно и живо забележена пропаст и капитулација краљевске војске и одвођење официра и војника у неизвесност заробљеништва. На посматрача изузетно потресно делују призори немачке окупације и репресалија над недужним становништвом, као што су масовна стрељања у Шапцу, Краљеву и Крагујевцу, вешања родољуба на стубове уличне расвете по централним београдским улицама.

Од свих фотографија које се чувају у фонду Другог светског рата, свакако су најупечатљивије оне које је сакупила Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Ове фотографије су изузетно значајне јер представљају готово једини начин на који данашњи посматрач може схватити праве страхоте рата, а да их при томе и сам не искуси.

Истраживачима су изузетно занимљиве и серије фотографија што су их снимили службени фотографи и фоторепортери који су пратили разне непријатељске војске и јединице. Најобимнију такву серију чине снимци немачких репортера који овековечују поход немачке војске на СССР и по северној Африци. Званични снимци оружаних формација НДХ су сви означени печатом „ФОТО ПРОМИЦДБА”, а као што само име каже служили су у пропагандне

сврхе усташког режима и приказују „херојску” борбу усташа и домобрана против „четничко – комунистичких” снага, како се то често наглашава у легенди записаној на полећини фотографија.

У фото-документацији постоји и изузетно обиман фонд чије фотографије прате послератни развој оружаних снага СФРЈ, али и слике настале у тешком времену грађанског рата, распада државе и последњих ратних збивања. У оквиру овог фонда постоји посебна збирка фотографија и филмова на којима су забележене посете значајних личности и важних државних делегација. Наша установа је имала част да своју сталну поставку покаже британској краљици Елизабети (1970) и престолонаследнику британског престола принцу Чарлсу (1978), председнику републике Француске Франсоа Митерану (1983), али и председнику владе Вијетнама Хо Ши Мину (1957) или кубанском револуционару, тада министру спољних послова Кубе Ернесту Че Гевари (1957).

КРАЉЕВСКИ АЛБУМИ

У фото-документацији Војног музеја чувају се и многобројни албуми, међу којима је и албум израђен поводом посете краља Петра I Карађорђевића манастиру Хиландар 1910. године. Поред изванредних фотографија манастирског комплекса, старих повеља и икона из ризнице манастира, посебну пажњу привлачи фотографија на којој се види краљ Петар како са лопатом у рукама укопава садницу чемпреса.

Најрепрезентативнији комад у нашем фонду, прави бисер примењене уметности, јесте велики албум са 275 фотографија „кабинет” формата официјерског кора српске војске, а који је уручен кнезу Милану Обреновићу 1872. године поводом велике прославе његовог пунолетства и почетка самосталне владавине. Нацрт за корице урадио је сликар Стева Тодоровић, а начињене су од плавог сомота са сребрним оковима и емајлираним грбом Кнежевине Србије. Око грба стоји натпис „КЊАЗУ СРПСКОМ МИЛАНУ М. ОБРЕНОВИЋУ IV – ЊЕГОВИ ОФИЦИРИ”. Репрезентативне фотографије израдио је дворски фотограф Никола Штокман. Занимљиво је да су ту фотографисани и млади официри који ће тек касније бити овековечани непролазном славом као што су поручник Радомир Путник и Кока Миловановић. ■

Вук ОБРАДОВИЋ, кустос

СПАЈАЊЕ НЕСПОЈИВОГ

Тенк и топови из музејске збирке изложени на Војној академији

Значај ове збирке је велики, јер она у себи спаја експонате наоружања произведених на обе стране епохе хладног рата. И америчке и совјетске примерке, а поврх свега и експонате који сведоче о развоју домаће војне памети и индустрије. Зато ће она бити веома интересантна за све познаваоце наоружања, јер често спаја неспојиво. Са друге стране, прикупљена техника сведочиће о наоружању војске на овом простору у другој половини двадесетог века.

Свесношћу простора око Војног музеја на Калемегдану, слободно можемо рећи и неразумеваче савремене историје, па и недостатак техничке културе, утицали су да до скоро није било систематичног прикупљања нових експоната возила или артиљеријских оруђа. У збирци Музеја основ ове поставке чине средства прикупљена током педесетих година, која су повучена из наоружања тадашње армије.

Од уласка Војног музеја у састав Сектора за људске ресурсе лета 2007, покренута је систематска акција идентификације и пребацивања расхордованих примерака борбених и моторних возила, артиљерије разних калибара у састав музејске збирке. Вредни примерци технике и наоружања проналажени су на полигонима за обуку, у касарнама где су та средства била предвиђена за расхорд, ремонтним заводима и на другим местима широм Србије. Тако је током 2007. и 2008. године настала нова збирка, која још нема свој званичан назив, нити јединствену локацију. Збирка у којој су артиљерија, борбена и моторна возила коришћена у Југословенској на-

родној армији, али и војскама које су настале из ње током деведесетих година.

Оваких збирки било је од раније у саставу армије, па су неке доспеле и до данашње Војске Србије. Једна од њих названа је „Стална колекција“. Она је формирана у Мостару, а потом пресељена у складиште у банатском селу Качарево. Друга слична збирка је она која се налази на полигону Никинци у саставу Техничког опитног центра. Очекује се да у току наредних месеци обе обогате колекције Војног музеја и уђу у састав „збирке која настаје“.

Међутим, највећи изазов било је проналажење појединачних примерака. Обилазећи јединице и установе војске широм Србије, идентификовали смо више историјских примерака наоружања и возила, које смо у протеклим месецима пребацили на привремену локацију у касарни у Жаркову, односно у Војну академију на Бањици, где је од раније било примерака артиљеријског наоружања које је красило круг ове школске установе.

Највећи део ове „пронађене“ технике потиче из Другог светског рата и налазио се у наоружању ЈНА у послератним деценијама.

Знатан део дошао је у наоружање преко програма америчке војне помоћи, који је Југославија прихватила од 1951. до 1958. године. Ту су и примерци совјетског наоружања набањених после 1961, али и многа средства израђена у југословенским војним фабрикама.

Због личног афинитета и бављења овом темом од раније, али и због старости и реткости, највише пажње поклонили смо проналажењу америчке и британске технике која је стигла путем програма војне помоћи. Пошто је највећи део те технике повучен из употребе пре тридесет и више година, сваки откривени примерак био је прави истраживачки драгуљ.

Тако смо у Техничком ремонтном заводу Чачак пронашли прилично ретак британски „вучни воз“ (камион са приколицом за транспортовање борбених возила и машина) типа фоден МТУ, потом у касарни у Крушевцу неколико камиона – радионица типа ГМЦ ЦЦКВ 353, популарних џемсова, а на суседном полигону Равњак тенкове М47 Патон, оклопне аутомобиле МЗА1 вајт скауткар и М-8 грејхаунд, те хаубице 105 мм типа М-3. У Нишу, у касарни Пантелеј, међу камионима који су на употреби нашли смо у одличном стању, такође прилично ретак, десеттонски камион за извлачење типа кенворт. Коначно, на полигону у Панчеву нашли смо противавионски полугусеничар М15 и тенк типа М-4 шерман.

Од совјетске технике, које је током шездесетих и седамдесетих година стизала у наоружање ЈНА, прикупили смо више интересантних примерака. На Војној академији пронашли смо тенкове Т-34Б, односно Т-55 раније серије, трактор гусеничар АТС 59Г, а

лета 2006. међу средствима расформиране Прве оклопне бригаде и лаки пливачући тенк ПТ-76. Овај последњи сада је веома ретак примерак, јер су тенкови тог типа повучени и исечени после Дејтонског споразума 1996–1997. године. Обилазак Војнотехничког института и Техничког опитног центра отворио је могућност да се у збирци Војног музеја нађу и неки од прототипова возила (гара, ПА борбено возило сава) или топова (топаз и други), које је наша индустрија израдила током осамдесетих година.

Повлачење знатног дела неперспективне технике из војске у протекле две године створило је прилику да се и из тог контингента изабере један део наоружања за збирку Војног музеја. Тако смо обилазећи касарне у којима се чува повучена техника (Смедерево, Смедеревска Паланка, Неготин...) идентификовали и за колекцију изабрали адекватне примерке наоружања совјетског порекла: тенка Т-72, инжењеријске верзије тенкова Т-55, оклопне транспортере типа БТР-50, БТР-60, извиђачке аутомобиле БРДМ-2 у неколико верзија, топове Т-12 100 мм, М-46 130 мм, хаубице Д-20 152 мм и Д-30 122 мм, затим чехословачке самоходне ПА топове типа М53/59, познатије као праге, домаће оклопне транспортере типа М-60, М-80 БВП у неколико верзија, возила типа БОВ, хаубице типа М-56 105 мм, М-65 155 мм, Д-30Ј 122 мм, лаке ПА топове М-55 калибра 20 мм, минобацаче разних калибара и друго. Ходећи тако по касарнама, у потрази за експонатима, и аутор овог текста наишао је на оклопни транспортер типа БТР, на коме је пре више од две деценије у Словенији служио војни рок.

У међувремену, са друге стране, одговорни органи у Министарству одбране и Генералштабу, постепено су схватили значај идеје чувања појединих примерака технике која се не користи, па су тако сада многи од најстаријих или најбољих примерака возила идентификовани у документацији, а онда неопходном папирологијом додељени Војном музеју. ■

Др Бојан ДИМИТРИЈЕВИЋ

ГВОЗДЕНИ И НЕМИ ЧУВАРИ

Збирка артиљеријског оруђа, између осталог, чинила је основу прве сталне поставке Војног музеја из 1904. године. Осим два топа која су се налазила испред улаза у зграду Музеја, већи број спредпунећих топова, од којих и четири Карађорђева топа ливена у српској тополивници 1811. године, красила су изложбени простор.

Као и већина збирки, и ова је оштећена или делом уништена током два светска рата. Након Другог светског рата у Музеју је остало нешто више од двадесетак топова и хаубица коришћених током балканских ратова и у Првом светском рату, а које је музеј примио 1935. године од ВТЗ Крагујевац. Такође, остале су и три цеви обалска топа, која су, 1936. године, допремљена са кладовске тврђаве. У послератним годинама наставља се са прикупљањем предмета, па у Музеј пристиже већи број артиљеријског оруђа и оклопних возила из минулог рата. Такође, са јадранске обале, крајем 1960. године, прикупљено је двадесетак тешких обалско-тврђавских топова који су изложени у екстеријеру Војног музеја.

Најстарија артиљеријска оруђа изложена у екстеријеру Војног музеја су спредпунећи топови који датирају од друге половине 17. до половине 19. века. Осим четири цеви које су изливане од бронзе – туча, све остале су од гвожђа. Највећи број ових цеви изливен је у радионицама у Аустрији, неколико у Француској и Великој Британији.

Библиотека Војног музеја ПИСАНО БЛАГО

После оснивања Војног музеја, 1878. године, поред прикупљања музејских предмета, у његове фондове похрањивано је и писано благо. Брижљиво сакупљан, обрађиван и чуван библиотечки фонд, углавном из области опште и националне историје, војне науке, историје уметности, археологије, етнологије и музеологије је на српском и светским језицима, знатно је увећан и данас има око 12.500 књига и више од 6.000 часописа.

Најстарија књига у библиотеци Војног музеја је из друге половине 16. века, штампана у Венецији 1574. године. Овде се чува неколико дела штампаних током 17. века у Бечу, Венецији, Нирнбергу, Амстердаму, а која се односе на историју европских држава које су имале додира са дешавањима на Балкану и утицајем на њега. Дела из 18. века нису ретко у овој библиотеци. Посебно место заузима тротомно дело о принцу Евгенију Савојском из 1729. Ова принчевска вој-

Најстарија артиљеријска оруђа изложена у екстеријеру Војног музеја су спредпунећи топови из друге половине 17. до средине 19. века.

Пажњу посетилаца нарочито привлачи већи број оклопних транспортера, танкета и тенкова.

С краја 19. и почетка 20. века у екстеријеру се налазе примерци свих водећих европских произвођача артиљеријског оруђа тога времена (Сцхneider, Скодањерке, Крупп, Рхеинметалл, Социете анониме дес анциенс етаблиссементс Цаил). Осим примерака које је Србија купила, изложена су и артиљеријска оруђа која су заплењена у Првом балканском рату, средства добијена од Француске приликом пробоја Солунског фронта, неколико примерака који су затечени у магацинима након Првог светског рата, а налазили су се у наоружању аустроугарске војске.

Након Првог светског рата, осим оруђа које је остало у Краљевини СХС, купљене су извесне количине артиљеријског оруђа. Од тих примерака данас се у екстеријеру Војног музеја налазе две италијанске пољске хаубице 105 мм снајдер М.1913 (Cannone da 105/28 Mod. 13), изузетан примерак мерзера 305 мм М.11/30 шкода (30.5 cm Mörser M.11), а које је Југославија увезла из Чехословачке 1930. године. Ови топови повучени су из употребе пре избијања Другог светског рата.

на историја, луксузне опреме, илустрована је гравирима на којима су портрети војсковођа, прикази битака и опсада утврђења. Цело једно поглавље посвећено је опсади Београда. Врло вредан и богато заступљен је фонд књига, штампан у Бечу, писан готичком.

Деветнаести век је време пробуђене националне свести српског народа. Српску револуцију, започету 1804. године, поред Срба, забележили су и европски великани као што је Leopold Ranke. Док је један Немац писао српску историју дружећи се са Вуком Стефановићем Караџићем, дотле је овај уређивао и штампао алманах Даница у Бечу. Ратна прошлост Балкана, нарочито ослободилачки ратови српског народа у 19. веку, оставили су трага у европској историографији. Многа дела су богата подацима о Војној крајини, Војводини, Кнежевини и Краљевини Србији, Босни и Херцеговини.

Љуба МАЈСТОРОВИЋ

Из Чехословачке, пред рат, увезени су и противтенковски топови 47 мм М.38 (Skoda 47 mm kanon P.U.V. vz 36), што су Немци врло брзо стопирали, јер је овај топ био један од ретких оруђа који је могао пробити оклоп руског тенка Т-34, па су га оставили за своје потребе. Уместо њих, Краљевина Југославија од Немачке купује 400 противтенковских топова шкода 37 мм М.1939, а које су они запленили након окупације Чехословачке. И ови топови су, такође, изложени у екстеријеру Војног музеја.

Након Другог светског рата у Музеј пристиже већи број артиљеријског оруђа и оклопних возила, међу којима и изузетно ретки примерци. Пажњу посетиоцима нарочито привлачи већи број оклопних транспортера, танкета и тенкова различитих земаља (Пољске, Чехословачке, Италије, Немачке, Русије, САД). Од тих средстава посебно се издвајају пољска танкета ТКФ-3, којих је произведено укупно 18 комада, а једини сачувани примерак је управо изложен у екстеријеру. Исти случај је и са немачким лаким тенком (PzKpfw I Ausf F VK 1801), којих је произведено свега 30. У екстеријеру су и два лака америчка тека стјуарт (M3 A1 – Stuart III и M5 A1 – Stuart V). Такође, изложени су и италијански лаки тенк (CA M15/42 Carro Armato), немачки средњи тенк (PzKpf IV Ausf F Sd. Kfz. 161), совјетски средњи тенк Т 34 и југословенски тенк А1, којих је, 1950. године у фабрици Петар Драпшин, произведено свега пет комада.

Осим оклопних возила у екстеријеру Војног музеја изложена су и бројна артиљеријска оруђа заплењена током Другог светског рата од Италијана и Немаца. Пажњу скреће неколико противавионских топова, више противоклопних и брдских топова, изванредан број оруђа добијен као совјетска помоћ, а ту су и амерички топови добијени преко војне помоћи почетком педесетих година прошлог века. Након готово века марљивог прикупљања оруђа, створена је, ако не највреднија, онда сигурно једна од најређих збирки артиљеријског оруђа и оклопних средстава у Европи.

Мр Мирко ПЕКОВИЋ, виши кустос

У сусрет јубилеју

РИЗНИЦА НАЦИОНАЛНЕ ИСТОРИЈЕ

Оно што Војни музеј чини нарочитим није само чињеница да постоји 130 година, јер време, сведоци смо, није увек најбољи савезник. Његова посебност је у томе што је оставио печат у том времену и сачувао сведочанства о бурним вековима у којима се стварала српска држава, стицала слобода и национални идентитет.

Војни музеј је током више од једног века постојања, упркос страдањима у светским ратовима и, усудио бих се рећи, запостављености током последњих деценија, која је резултат тешких друштвених и политичких криза, ратова и распада држава чијој је исто рији служио, прикупио релевантну збирку од око 35.000 предмета оружја, опреме, униформи, одликовања, застава, археолошког материјала, уметничких дела, топова и тенкова, и често, уз велике напоре, реализовао многе запажене изложбе и објавио већи број каталога и монографија. Прошли рођендан прославили смо обнављањем музејског гласника Весник бр. 34, после готово дводеценијске паузе и обавезали се да ће часопис убудуће излазити редовно и бити све бољи. Надамо се да смо овогодишњим бројем то обећање у доброј мери и испунили, мада тежња ка бољем остаје наш трајни избор и обавеза.

Овогодишњи јубилеј обележавамо изложбом чија су тема управо ратови за ослобођење и независност 1876–1878, а у славу и дужно поштовање свима онима који су, не само у тим ратовима, већ током читаве дуге и често веома напрегнуте српске историје, положили своје животе и уградили себе у најузвишенији циљ који се слободом зове. Као меморијал остао је Војни музеј, поуздан сведок чије сећање не бледи, већ с временом постаје све јасније и бистрије, не познајући границе времена и простора. Редукована верзија ове изложбе била је део значајног међународног пројекта, у организацији Националног војноисторијског музеја у Бугарској под називом „Руско-турски рат 1877–1878“, маја ове године у Софији. Тим пројектом обухваћене су све земље учеснице у ратовима, а допринос Војног музеја био је изузетно запажен.

Посетиоци изложбе „Српско-турски ратови 1876–1878“, која је приређена у галерији нашег древног здања на Горњем граду Београдске тврђаве, просудиће сами да ли смо и колико остали верни светом циљу и традицији, а уверени смо да држава Србија неће напустити институцију у којој су сачувана тако драгоценост сведочанства њене историје. Током јубиларне године Музеј, такође, има част да заједно са Француским културним центром почетком новембра приреди изложбу посвећену деведесетогодишњици првог мировног споразума у Првом светском рату, који је потписан 29. септембра 1918. у Солуну, а која ће представити савезништво пет европских народа у крвавом Великом рату: Француза, Срба, Британаца, Италијана и Грка. Иницијатива за овај пројекат потекла је од Француза, што говори да Срби нису заборављени од својих савезника, да су хероизам српске војске и неописиве патње и жртве српског народа у тим годинама остали вечно записани на страницама историје свих народа чији су највиши идеали слобода и правда. ■

Мирослав КНЕЖЕВИЋ,
пуковник, начелник Војног музеја

Уредник прилога
Драгана МАРКОВИЋ
Фотографије
Немања ПАНЧИЋ